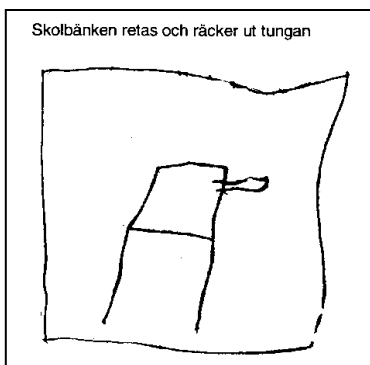

Med den andres liv i min hand

Reflektioner kring den sociala omsorgens
symmetri, värdegrund, etik och filosofi.

Rapport av Ingalill Stefansson

Erfarenheterna tas till vara, analyseras och beskrivs i syfte att öka
kunskapen om människors lärande, i CFLs forskningsprojekt

Den retsamma skolbänken.

Med den andres liv i min hand

Produktion och utgivning:

CFL, Centrum för flexibelt lärande,

S. Järnvägsgatan 7, 826 50 Söderhamn.

Tryck: Söderhamns kommun, 2005

ISSN: 1651-2987

ISBN: 91-975716-0-1

Med den andres liv i min hand

Reflektioner över den sociala omsorgens
symmetri, värdegrund, etik och filosofi.

Rapport av Ingalill Stefansson

Rapporten **Med den andres liv i min hand** kan beställas från

CFL, Centrum för flexibelt lärande,

S. Järnvägsgatan 7, 826 50 Söderhamn.

Tel: 0270-758 00, Fax: 0270-169 65,

E-post: kontakt@cfl.soderhamn.se

Innehållsförteckning

FÖRORD	2
INLEDNING	4
KULTUR	7
ANSVAR	23
KUNSKAP	48
MAKT	76
REFERENSER	88

Förord

Vilken omfattning och färg den andres värld får för honom själv, är jag med att bestämma genom min hållning till honom. Jag bidrar till att göra den vid eller snäv, ljus eller mörk, skiftande eller enformig – och inte minst bidrar jag till att göra den hotande eller trygg.

Dessa, filosofen och teologen K. E Løgstrups ord, i boken **Det etiska kravet** får illustrera vad rapporten **Med den andres liv i min hand** kommer att belysa genom en sammanställning av reflektioner gjorda inom en nybildad forskarutbildning vid Karlstads universitet och Lärarhögskolan i Stockholm. Rapporten ingår i forskningsprojektet **Den retsamma skolbänken**, där en rad pedagogiska praktiker analyseras, i syfte att fördjupa kunskapen om hur och vad människor är intresserade av att lära sig. Projektet har sin förankring inom Cfl, Centrum för flexibelt lärande, i Söderhamn.

Cfl sorterar under Nämnden för lärande och arbete och ansvarar för särvox, grundläggande och gymnasial utbildning inom komvux, högskolekurser samt har uppdragsutbildningar i samarbete med näringsliv och universitet. Inrättandet av en så kallad forskningslärartjänst inom särvox,

där jag arbetar, ger mig förmånen att ta vara på och analysera praktiska erfarenheter kring de studerandes utbildning.

Den förra rapporten, **Etiska torg i daglig verksamhet**, handlade om ett utvecklingsarbete inom en personalgrupp i daglig verksamhet där etisk reflektion och etiska samtal är en rutin i vardagen. Vad den här rapporten syftar till att beskriva är hur man kan gå vidare utifrån det som sker i vardagen, att teoretisera och bearbeta med hjälp av andra discipliners kunskap, som att kika runt hörnet. Att titta lite utanför det vanliga kan berika och fördjupa, ge nya tankar och nya betraktelsesätt. De nya tankespår som kommit mig till del är att de arbetssätt vi använder oss av inom social omsorg eller specialpedagogik kan – och bör – granskas och förstås utifrån etiska och filosofiska betraktelsesätt.

För granskning av rapporten står professor Henry Cöster, Karlstads universitet.

Inledning

Under hösten 2003 startade en tvärvetenskaplig forskarutbildning med namnet *Den sociala omsorgens symmetriska möten, 5p, den sociala omsorgens värdegrund, 5p, den sociala omsorgens etik 5p, och den sociala omsorgens filosofi, 5p* i samverkan mellan Lärarhögskolan i Stockholm och Karlstads universitet. Jag fann det intressant att söka vidga min kompetens med kunskap från de discipliner som det här var fråga om, det vill säga social omsorgsvetenskap, religionsvetenskap, filosofi och teologi. Att presentera några reflektioner från dessa kurser i Den retsamma skolbänkens rapportserie görs med förhoppning om att sprida de för mig intressanta nya tanketrådar som jag fick följa tillsammans med kursens lärare, professorerna Christer Hedin och Henry Cöster och filosofie doktor Berit Cech samt kursdeltagarna, med tillhörighet inom ämnet social omsorgsvetenskap.

Reflektionernas utgångspunkt är den verklighet som faktiskt föreligger – jag har inte för avsikt att skildra en ideal verklighet som borde föreligga. Att analysera och reflektera kring ”den verkliga verkligheten” är ett sätt att ge möjlighet för de människor som inte själva kan tala för sin sak att få sina villkor belysta. Min förhoppning är att bidra till att låta röster som så länge tystats komma till tals i ett offentligt samtal. Sedan tio år tillbaka har människor med utvecklingsstörning enligt lagen tillerkänts ett kommunmedborgarskap från att tidigare varit säromhändertagna av landstinget. Att ta del av den historiebeteckning för människor med utvecklingsstörning som parallellt löper under

den tid vårt samhällsbygge gav oss allt mer välstånd innebär bland annat att få veta att människor med utvecklingsstörning i en massgrav på Norra Kyrkogården i Lund under åren 1935 till 1965 begravdes utan sina namn inristade på gravstenen. Inskriptionen lyder istället *Var resan stormig huru skön är hamnen*. Karl Grünewald påminner oss om att den statliga kommissionen, SOU 1936:59 som betecknade personer med utvecklingsstörning *som avfallsprodukter som oavbrutet alstras enligt ärftlighetslagarna* fick stå oemotsagd. Att honnørsord som ett fullt människovärde och full delaktighet fältigt används i politiska program och proklamationer får inte lura oss att tro att tillståndet nu är gott¹.

Ett sätt att söka kompensera för de övergrepp och försummelser som begåtts och att ”göra resan mindre stormig” är att granska de redskap, metoder och arbetssätt vi använder i arbetet med att ge omsorg och undervisning, att söka hitta de bästa möjliga sätten att ge omsorg och att protestera mot de dåliga. Detta är de presenterade examinationsuppgifternas syfte.

Ett vidare resultat av den nya forskarutbildningen, vid sidan av de texter som här presenteras, är att en seminarieverksamhet skapats den där sociala omsorgsreflektionen fortsätter.

Nämnas bör att valet att disponera rapporten på så sätt att varje kapitel utgör reflektioner relaterade till specifika områden inom social omsorgsvetenskap beror på att jag vill försöka gestalta och ge en bild av de olika delkursernas innehåll och karaktär. Varje delkurs kan nämligen sägas fokusera eller representera ett av fyra väsentliga områden av

¹ Grünewald, K. 2005

den sociala omsorgen. Med det resonemanget skulle den sociala omsorgens symmetriska möten kunna ses handla om fenomenet makt. Värdegrunden visar på att den sociala omsorgen ingår i en kulturell kontext. Den sociala omsorgens etik behandlar funderingar kring den sociala omsorgens motivering, om ansvarigheten. Om olika vägar att skaffa kunskap, genom att studera olika filosofiska skolbildningars användbarhet för kunskapsbildning för den sociala omsorgspraktiken, var den sista delkursens syfte.

Kultur

*Den sociala omsorgens
värdegrund ute på fältet*

Christopher Gillbergs forskarlag har förstört 22 hyllmeter forskningsmaterial som anmodades lämnas för granskning till forskare med annat synsätt, stod att läsa i Svenska Dagbladet.²

Detta handlar inte om juridik utan om etik, menar en av forskarlagets medlemmar. Efter att ha tagit del av de mångåriga debatterna och striderna runt denna fråga undrar jag hur det kan betraktas som etiskt försvarsbart att forskning som uppenbarligen inte tål granskning styr och påverkar verksamhetsfältet social omsorg på det genomgripande sätt som idag är gällande.

Barnpsykiater, professor Christopher Gillberg är nämligen den forskare som Riksföreningen Autism anger som den vars resultat bäst stöder den pedagogiska modell, Teacchmodellen, som de söker sprida som den enda rätta till barn och vuxna inom skola och omsorg samt i daglig verksamhet och boende för personer med autism eller autismliknande symtom. Jag kan även se att arbetssätt som har hämtat inspiration från Teacchmodellen rekommenderas

² Atterstam, I. 2004: ADHD-forskning förstördes efter fleråriga strider. *Svenska Dagbladet nr 128, 12 maj 2004, sidan 9.*

till andra människor, med andra diagnoser, de så kallade neuropsykiatriska diagnoserna³.

Vådan av att ute på fältet se att pedagogiska arbetssätt av liknande karaktär alltmer används, och där värdegrunden inte ser ut att överensstämma med samhällets värdegrund, har varit drivkraften till att reflektera över de olika pedagogiska arbetssättens konsekvenser för människor i omsorg och utbildning.

Då kunskapsområdet social omsorg ännu inte har en egen säker plats inom universitet och högskola och är beroende av andra discipliners intresse av att fördjupa frågor som rör ämnet, känns det viktigt för mig att försöka dela med mig av erfarenheter från det specialpedagogiska och det allmänpedagogiska området, de områden som bistår social omsorg med arbetssätt ute i verksamheterna. 30-årig erfarenhet som lärare i särskola och särvox samt handledare för personal inom daglig verksamhet och gruppboföretag har lagt grunden för mitt intresse för den sociala omsorgens problem och glädjeämnen.

Värdeförändring

Samhällets värderingar speglas i skolans värdegrund och förändras över tiden beroende på vilken kultur- och samhällspolitik som råder.⁴

Skolan var skyldig att bibringa alla elever den moral som kyrkan och samhället gemensamt slog vakt om. Den kunde kallas kristen eller luthersk men innehållet var bestämt av tiden och kulturen.⁵

³ Adhd, damp, Aspergers syndrom och Tourettes syndrom är namnen på några av de neuropsykiatriska diagnoserna.

⁴ Hedin, C. & Lahdenperä, P. 2003

⁵ Hedin, C. & Lahdenperä, P. 2003, sidan 12

De värden som den sociala omsorgen konstitueras av genomgår också de en förändring i takt med tiden. En serie rättighetslagar har, enligt Kent Ericsson bidragit till att ett perspektivskifte ägt rum när det gäller levnadsvillkoren för de människor som har utvecklingsstörning och autism. Från att ha levt sitt liv på institution har nu samhället öppnats och gett möjlighet till ett liv där samhällets ordinarie organ också finns till för dem.⁶

Genom den nya rollen som fullvärdig samhällsmedborgare torde personen med utvecklingsstörning/autism omfattas av samma värderingar som andra. Värdegrunden borde vara densamma och kunna uttryckas med samma ord och begrepp. Men traditionsbyten går nu inte fort utan vi lever under en tid i skiftet mellan två traditioner med arbetsmetoder, värderingar och uppfattningar kvar, blandade med det nya. Att ta detta i beaktande när man diskuterar den sociala omsorgens värdegrund är viktigt. På den sociala omsorgens verksamhetsfält blandas det gamla och det nya. Vårdhemmen finns delvis kvar i våra huvuden, därmed också värderingar och attityder som hade sin relevans på institutionen men inte nu, då de istället kan få funktionen av att förhindra den utveckling som startat. Jag tror att man måste medvetandegöra vad som är vad, sortera bort ”de icke värdiga värderingarna” och förena teoretisk kunskap med vad som sker ute på fältet. Dessa tankar finner jag stöd i från Blomdal, Frej & Erikssons definition av social omsorg som bestående i en värdebas, ett kunskapsområde och ett verksamhetsfält, starkt relaterade till varandra där kunskapen bör vara handlingsrelevant och skall kunna läggas till grund för direkt eller indirekt handling⁷.

⁶ Ericsson, K. 1995

⁷ Blomdal Frej, G. & Eriksson, B. 1998

Kent Ericsson menar att i grunden behövs en referensram för att kunna beskriva vad som pågår på ett sätt som underlättar en förståelse. Han talar om ramen för den samhällsutveckling som skett i relation till personer med utvecklingsstörning. Vilken plats har de?⁸

På liknande sätt är det viktigt att beskriva ramarna för den ”lilla världen” där personerna befinner sig under sin vardag, bland många människor som är satta till att ta hand om dem och barga för att livet i möjligaste mån blir så som man önskar. Hur tänker och tycker dessa personalgrupper, hur gör de, vilka medel har de till buds för att upprätthålla de individuella önskemålen? Att lyfta fram vardagen och titta i detalj på den lilla världens mekanismer, möjligheter och kanske hinder ser jag som angeläget, nu när de stora förändringarna är på plats. Kommunen är ansvarig och skyldig att garantera ett demokratiskt medborgarskap för en grupp kommunmedborgare som först 1985 började få lagstadgad rätt därom. 1993 förstärktes denna rättighet ytterligare i och med kommunaliseringen. Nu skulle kommunens alla ordinarie organ vara öppna för personer med utvecklingsstörning.

Ericsson har infört begreppet ”två omsorgstraditioner” inom vilket han beskriver svensk handikappolitik i relation till de lagar och intentioner som legat till grund för förändringar och utveckling. Till de lagändringar som i väsentligt har (eller bör ha) påverkat livet för nämnda grupp människor kan räknas:

1944 års lag (SFS 1944:477) Lag om undervisning och vård av bildbara sinnesslöa.

⁸ Ericsson, K. 1995

1954 års lag (SFS 1954:483) Lag om undervisning och vård av vissa psykiskt efterblivna.

1967 års lag (SFS 1967:940) Lag angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda.

1980 års lag (SFS 1980:620) Socialtjänstlag.

1985 års lag (SFS 1985:568) Lagen om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda m fl.

1993 års lag (SFS 1993: 387) Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade. (LSS)

1993 års lag (SFS 1993: 389) Lagen om assistansersättning. (LASS)

De förstnämnda lagarna gällde ej gruppen gravt utvecklingsstörda utan handlade endast om de bildbara, dvs de med lindrig utvecklingsstörning. Först i och med 1967 års omsorgslag var det möjligt för de icke bildbara att gå i skolan, träningsskolan infördes 1968. Samhället accepterade därmed att också de med de mest omfattande funktionshindren hade möjlighet till utveckling. Tanken om ”obildbarhet” försvann helt.⁹ Men vuxna personer med grav utvecklingsstörning och svåra tilläggshandikapp var fortfarande hänvisade till vårdinstitutioner ända fram till 1985 då vårdhemsboende upphörde som omsorgsform. Den formella avvecklingen av institutioner startade därmed.

Redan från 1954 var landstingen huvudmän för det säromhändertagande som först 1993 avvecklades. Landstingets huvudmannaskap tunnades ut i och med socialtjänstlagens tillkomst 1980. Kommunerna blev huvudmän och endast vissa omsorger ålades nu landstinget, och dessa skulle ha en kompletterande karaktär. Det nya var att förhållandet mellan personen och omsorgsorganisationen förändrades. Personen hade rätt att begära omsorg samt överklaga i

⁹ Ericsson, K. 1995, sidorna 6–7

länsrätten om det stöd som erbjöds inte upplevdes positivt; man hade uppnått en ställning som juridisk person.

1993 års lag innebar att kommunerna senast 1995 skulle ha fullt ansvar för en kommunmedborgare med utvecklingsstörning som ansökt om omsorg. Särlösningarnas tid var förbi. En ny tradition tog sin början.

I och med dessa, enligt Ericsson, i världen unika lagars tillkomst, var inte det lilla vanliga vardagslivet löst. Tack vare de nyaste lagarna bereddes dock vägen för nya möjligheter att söka nya lösningar, nya arbetsätt och nya omsorgsmodeller. Personer med utvecklingsstörning har i teorin haft tio år av medborgarskap och möjlighet till inflytande av de omsorger de önskar, men hur har egentligen vardagens kommunalt anställda, chefer och baspersonal lyckats implementera politikernas intentioner?

Fortfarande härskar gammal förlegad styrning, om inte av elakhet så av okunskap och omedvetenhet eller rent av oförmåga till empati, så att en del personer inte kan åtnjuta sitt medborgarskap på samma sätt som andra.

Den sociala omsorgens konflikter

På lärandets arenor, liksom i daglig verksamhet och i boendet möts olika personalkategorier med olika, medvetet eller omedvetet använda, redskap för att hjälpa de människor som är i utbildning eller har beviljats en omsorg. Ibland är vi personal eller aktörer inte överens om hur vi ska göra, ibland blir vi ovänner på ett konstigt sätt som vi inte riktigt förstår. Fältet är laddat med en blandning av olika värderingar där vi alla strävar efter att hjälpa till att göra livet gott för de personer vi är satta till att ge omsorg. Genom de olika delkursernas skrivningar försöker jag mig

på att med litteraturens hjälp klargöra problematiken med användandet av sinsemellan väldigt skilda arbetssätt inom ramen för samhällets värdegrund. Detta resonemang förutsätter att den sociala omsorgen inte betraktas som en kultur i sig utan som tudelad. Säkert finns mycket som förenar – kanske det allra mesta, men att blunda för det som skiljer vore ohederligt. Den sociala omsorgens konflikter som de visar sig inom verksamhetsfältet bör enligt min mening lyftas upp och granskas inom en annan del av social omsorg, nämligen kunskapsområdet med dess akademiska hemvist¹⁰.

Jag har som övergripande ambition valt att ställa två arbetssätt, **styrande** och **efterföljande** emot varandra med **värdegrunden** som ram.

I denna den första uppsatsen inom forskningsutbildningen reflekterar jag över Teacchmodellen som får representera gruppen styrande arbetssätt.

Angreppssättet att ställa två olika arbetssätt med olika traditioner emot varandra för att på så sätt tydliggöra deras bärande ingredienser som speglar de rådande värderingarna bygger på Christer Hedins beskrivning av hur man genom att betrakta något i ett kontrasterande perspektiv kan förstå etnocentriska föreställningar och värderingar.¹¹

Att hitta former för att belysa frågeställningen, att sätta problemet på det offentliga samtalets arena, förklarar med ord som människor förstår och kan relatera till – och reagera på – är ett bättre sätt att formulera detta större syfte.

¹⁰ Blomdal Frej, G. & Eriksson, B. 1998

¹¹ Hedin, C. & Lahdenperä, P. 2000, sidan 8

I tidigare uppsatser¹² har jag sökt beskriva ingredienser i **efterföljande** arbetssätt och utan att närmare beröra dessa finns de naturligtvis med som något att kontrastera till under läsning och begrundande. Det arbetssätt som ligger till grund för Berit N Cech:s avhandling *Pedagogik på social omsorgsgrund för personer med utvecklingsstörning* räknar jag som tillhörande begreppet efterföljande arbetssätt¹³.

Teacch som modell för styrande pedagogik

Den modell som av Riksföreningen Autism förordas för diagnostisering och behandling av personer med autism och autismliknande symtom kallas Teacch och kommer från USA med en helt annan kultursfär som grund¹⁴. Hur kommer det sig att vi i vårt land med hull och hår har svält denna modell i stället för att bevara de som härrör från traditioner som vår grundskola vilar på: de humanistiska och de från upplysningstiden¹⁵.

TEACCH står för Treatment and Education of Autistic related Communication handicapped Children och kan sägas vara en reaktion på psykodynamiska principer använda vid behandling och hjälp till dessa barn och deras föräldrar. Eric Schopler och Robert Reichler ansåg att de psykoterapeutiska metoderna inte verkade hjälpa barnen utan istället förstärkte deras beteendevikelser. Autism orsakades inte av avvikande föräldrar utan snarare av en icke identifierad organisk hjärnskada. De började försöka förstå och kartlägga hjärnskadan och anpassa behandlingen till barnets kunskapsnivå. Föräldrar fick hjälp med och utbildning i specifika behandlingstekniker som skulle hjälpa dem att

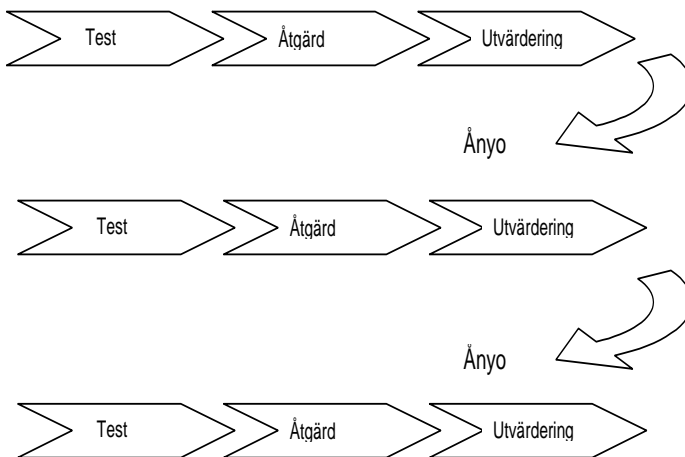
¹² Stefansson, I. 1997 och 1999

¹³ Cech, Nyqvist, B. 2001

¹⁴ Gillberg, C. och Nordin V. 1994

¹⁵ Linde, G. 2001

förbättra kontakten med sina barn. 1972, i North Carolina, grundades Teacchdivisionen av delstatsriksdagen och Teacch blev USA:s första program, omfattande en hel delstat, för diagnostisering, habilitering, utbildning, forskning och undervisning för barn med autism och deras föräldrar.¹⁶ Teacchs struktur kan sammanfattas enligt följande kedja:

Testerna identifierar vad som i starkt strukturerade former skall åtgärdas. Man sätter upp mål och delmål som sedan regelbundet utvärderas. Testerna återkommer och kan liknas vid själva vägvisaren på livsvägen. Begreppet livsperspektiv används då man gör själva träningsprogrammen eller undervisningsstrategierna.

Testerna kallas PEP-R (Psychoeducational Profile Revised), avsedda för barn, och AAPEP (Adolescent and Adult Psychoeducational Profile) för barn över tolv år och för vuxna. Testerna syftar till att hitta de korrekta nivåerna

¹⁶ Mesibov, G. 1993

som undervisning och inläring skall utgå ifrån. Inlärningsstrategierna bygger på begrepp som interaktionsmodellen, utvecklingsperspektiv, beteendens situationsberoende och träningshierarkier.¹⁷

Inget lämnas åt slumpen, allt som sker i undervisningssituationen är i detalj planerat och reglerat - detta för att barnet eller den vuxne inte skall bli förvirrad och orolig. *Vem* som barnet arbetar med, *vad* det skall göra, *hur länge* och på *vilken plats* detta skall ske visas för barnet på arbetsstationen, på ett bildkort på schemat som består av ett vertikalt band med inplastade kort med bild eller text. När aktiviteten är utförd lämnas bilden vid arbetsschemat på arbetsstationen, vänd med baksidan fram, så att barnet skall veta att aktiviteten är utförd. Nästa bildkort i raden studeras och vad som där visas utföres; allt i ett livsperspektiv, utifrån kunskaper som Peptestet har angivit är de som skall tränas. Fritidsaktiviteter och hemaktiviteter bör också administreras på detta sätt för att bästa effekt skall uppnås, enligt Teacchdivisionens rekommendationer.¹⁸

Värdegrund

När man diskuterar värdegrunden kan det handla om allt från olika livsförståelse till olika uppfattningar om vad som är viktigast att få med i en lektionsplanering.¹⁹

¹⁷ För den intresserade läsaren har de böcker som handlar om Teacchmodellen listats i litteraturförteckningen under rubriken. Ur följande böcker har kunskap om Teacchmodellen hämtats.

¹⁸ Stefansson, I. 1996. Sammandrag av observationer och intervjuer utförda 1996 under pedagogikstudier vid Uppsala universitet. Opublicerat material

¹⁹ Cöster, H. 2003, sidan 30

Värdegrunden är grunden för vår orientering i livet, vår etiska reflektion över livet.... Livsförståelse är uttryck för vad som ger mitt liv dess "värde" eller "mening" ²⁰

Det finns många källor som lämnat bidrag till vår tids värderingar. Det som idag är typiskt för det svenska samhället kan ha hämtats från avlägsna tankevärldar. Det har slagit rot i vårt land och vunnit allmänt instämmande.²¹

Det citerade applicerat på arbetssätt inom social omsorg skulle kunna leda oss ut i andra kulturers syn på avvikande beteenden och människor i behov av samhällets omsorg, social omsorg. Vad beträffar de två kontrasterande arbetssätten så kommer de från olika håll och olika kulturer till Sverige: från USA har vi importerat modellen Teacch och från Schweiz, Österrike och Tyskland de efterföljande arbetssätten. Vad de i sin tur hämtat sina värderingar från lämnas därhän i den här skrivningen, men intressant är att spåra vidare till den sociala värdegrundens rötter i en fördjupande studie.

Dagens skola erkänner, via styrdokumentet, att de basala värden vårt samhälle vilar på inte är självklara. I SOU 1992:94, sidan 111 kan man läsa följande som jag närmare vill relatera till social omsorg:

De måste förstås, förankras, försvaras och utvecklas.

De normer skolans verksamhet skall bygga på; såsom respekt för människans egenvärde och integritet, individens frihet, omsorgen om den som har det svårt, det personliga ansvaret, har en djup förankring i vårt land och vår kultur.

Det är normer som således har djupa rötter i vår historiska utveckling; antikens kulturbidrag, kristen etik, humanism och upplysning.

²⁰ Ibid, sidan 26

²¹ Linde, G. 2001, sidan 15

Cöster skriver att det är när vi anser viktiga värden hotade som vi har behov av en formulerad värdegrundstext, vilket inte låter sig helt oproblematiskt göras. Ofta omvandlas innehållet till frågor om definitioner och abstraktioner²²

Istället bör fokus sättas på den människa som medvetet eller omedvetet fränkänns rätten att tas på allvar²³.

Det i boken som diskuteras om jämlikhet, om faran som ligger i tänkandet om att det finns en grundläggande olikhet mellan könen kan göra oss blinda för det förtryck som sker. Översatt till de värden som betonas i LSS och LASS, medbestämmande och delaktighet, kan samma blindhet uppträda om vi tänker oss att det finns en grundläggande olikhet mellan människor med eller utan diagnoser – i det här fallet autism.

Brist på jämlikhet föreligger om någon genom medveten eller omedveten hänvisning till kön frånerkänns den rättighet eller den möjlighet som annars tillkommit henne eller honom.²⁴

Under en observation 1996 i en skolklass med barn med autism där Teacchmodellen användes blev jag vittne till hur ett barn fränkändes rätten till att lära sig läsa genom medveten hänvisning till dennes diagnostillhörighet. Barnet hade testats med Peptestet och man hade utifrån vad det visade valt att lägga upp skolarbetet på ett sätt som innebar att träningen skulle fokuseras på annat än läsning, eftersom man ansåg att barnet i en framtid skulle ha större nytta av det – i ett livsperspektiv, sa läraren. Jag såg att barnet gjorde sina framlagda förutbestämda uppgifter, där alltså

²² Cöster, H. 2003

²³ Ibid, sidan 78

²⁴ Ibid, sidan 79

läsinlärningen var bortvald, enligt den ritual som var intränad. Det jag också observerade var att under rasten i rastrummet formligen kastade sig barnet över en plastback med böcker som stod i ett hörn. Hela rasten satt han och bläddrade och ”läste” i böcker. Han var 11 år och enligt mitt sätt att se mycket intresserad av böcker och skulle utan sin diagnos självklart ha sysslat med lästräning under sina skoldagar.

Enligt Eva Lundgren-Gothlin anser Simone de Beauvoir att det är felaktigt att handla omoraliskt nu under hänvisning till en framtid där moralen skall förverkligas. Det är kunskap och engagemang i den konkreta situationen som utgör en förutsättning för att handla moraliskt.²⁵ Relaterat till min skolhistoria ovan skulle detta kunna tolkas som att det läsintresse barnet visade på rasten skulle ge läraren kunskap om att han var mogen för (rätten) att lära sig läsa.

Vem bestämmer valet av arbetssätt? Arbetar jag efter en uttalad metod som jag själv har tagit ställning till och valt eller har ett krav från min chef föranlett metodvalet? Finns det angivet i min arbetsbeskrivning eller i de styrdokument som lagligen omramar verksamheten? Är arbetssättet oartikulerat i alla organisationens led? Alla dessa och flera varianter därtill förekommer troligtvis.

Värden som läroplanerna anger som viktiga att slå vakt om är jämställdhet, demokrati och solidaritet. I den senaste läroplanen, Läroplan för förskolan -98, är solidaritet utbytt mot tolerans och i denna är ordet omsorg för första gången medtaget.²⁶ Värden därutöver, som rättighetslagarna formulerar, är självbestämmande, integritet och delaktighet.²⁷

²⁵ de Beauvoir, S. 1992, sidan 22

²⁶ Hedin, C. & Lahdenperä, P. 2003

²⁷ SFS 1993:387 och SFS 1993:389

Således: omsorgen om den som har det svårt betraktas i citaten ovan som en norm med djupa rötter i vår historiska utveckling. Detta ter sig i mina ögon något tvivelaktigt vad gäller människor med utvecklingsstörning och autism. Hur vi utövat omsorg om dessa människor är inget vi kan vara stolta över. Tvångssterilisering förekom så sent som på 60-talet och idag sorteras människor i olika beteendestörningsgrupperingar där korrigerande medicin eller styrande pedagogik utgör recepten.

En formulerad ”sociala omsorgens värdegrundstext” att tillfoga innanför styrdokumentens pärmar vore på sin plats och skulle förmodligen underlätta diskussionen och skapa anledning till och plats för att beröra konflikterna är vad jag kommit till insikt om efter dessa inledande studier. Att lösa den sociala omsorgens konflikter låter sig nog inte göras i brådrasket men vår uppgift är, som Gadamer vill mena: I all den stund det inte finns en säker metod för att förstå det främmande är att sträva efter att flytta fram vår förståelsehorisont det vi kan och bör göra.²⁸

Å andra sidan – att formulera en särskild omsorgsvärdegrund – vore ett erkännande av att de människor vi skall ge omsorg inte omfattas av samma värdegrund som andra. Jag tänker på omsorgslagen²⁹, som trots de fina formuleringarna ändå genom sin blotta existens förstärkte tankar om säromsorgens berättigande. Man skulle kunna se ersättningslagarna LSS och LASS och dess utformning som rättighetslagar, med samhällets värdegrundsdokument som bas, och att de värden som ingår där diskuteras och relateras som en förebild även för hur skolor borde ta vara på det

²⁸ Ruin, H. 1992 och 2002

²⁹ SFS 1967:940

frirum som värdegrundsskrivningen syftar till att möjliggöra. Helst borde värdegrundsdialoger ingå som rutiner i vardagen för att vi människor ska kunna ta ställning till vilka värden som kan godtas. Blomdal Frej och Eriksson pekar på att värden kan inte bevisas eller motbevisas, bara accepteras eller förkastas.³⁰

De styrande arbetssätten stämde med de värderingar som rådde under den sociala ingenjörskonstens tid för 60 år sedan. Man skulle bygga upp, rätta till, ordna strukturer till allas bästa, se till att alla passade in i samhällsbygget. Enligt Christer Hedin behövdes ingen moral för detta, endast forskning och politiskt beslutade åtgärder.

Kriminalitet och drogmissbruk har orsaker som kan utrönas genom forskning. När vi vet vad de beror på sätter vi in de åtgärder som behövs. Då försvinner de. Moralen förlorar sin plats i samhället.³¹

Riksföreningen Autisms strävanden att sprida modellen som stöds genom finansiering av staten, uttrycks på dess hemsida bland annat enligt följande:

Vi samarbetar med forskare och praktiker från hela Sverige och från andra länder som USA, England och Belgien. Utbildningscenter Autism har en filialstatus inom TEACCH-programmet,... University of North Carolina, USA. Detta innebär bl.a. att vi under deras ledning under flera år byggt upp en utbildningsverksamhet som utgår från den erfarenhet och de kunskaper som finns inom det snart 40-åriga TEACCH-programmet. ...Vi har också ett nära samarbete med Växjö universitet kring en 20-poängsutbildning om autism och autismliknande tillstånd och håller på att ta fram fortsättningskurser så att utbildningen successivt kan byggas ut till att omfatta 80 poäng.

³⁰ Blomdal Frej, G & Eriksson. B. 1998

³¹ Hedin, C. & Lahdenperä, P. 2003, sidan 13

Min fråga blir: Är det förenligt med ett universitets uppgifter att samverka med en intresseförening på det sätt som framgår av citaten ovan?

En talande replik mot den starka styrningen och strukturen inom Teacch, formulerad av Lévinas, får avsluta den här reflektionen om värdegrund på fältet:

Vi glömmer ofta att förhållandet till andra människor inte blott är en fråga om vad vi kan veta om dem. Det finns något i varje människa som undandrar sig rubricering och systematisering.³²

³² Lévinas, E. 1993, sidan 16

Ansvar

Med den andres liv i min hand

Den sociala omsorgens konflikter

Hur kan jag förstå och beskriva olikheterna i de arbetssätt som vi använder oss av, de olikheter som ofreflekterade och oartikulerade ofta ger upphov till konflikter?

Jag har inte kunnat hitta någon studie eller forskning som möjliggör en förståelse för detta stora problemområde inom de för mig mest närliggande disciplinerna: utbildningsvetenskap, pedagogik, specialpedagogik och psykologi. Min lit sätter jag till Sven-Eric Liedman, som i sitt kunskaps-sökande erfarit att det är först när man vågar sig ut på det främmande territoriet som man kan lära sig något verkligt nytt. Jag tänker göra just det, ge mig ut på främmande territorier och söka belysa frågan med etisk reflektion utifrån religionsvetenskap och teologi. Att kunskapsmöten, enligt Liedman, alltför ofta sker i ett ängsligt parkerande på var sin sida om specialisternas gränslinjer tar jag också till mig som en verklighet att söka utmana³³.

Liksom i föregående kapitel har jag valt att ställa två arbetssätt, **styrande** och **efterföljande**, emot varandra men nu med **situationsetik** som ram. Då ett arbetssätt som representerar styrande pedagogik grundligt redogjordes för i avsnittet Teacch som modell för styrande pedagogik, på si-

³³ Liedman, S-E. 2003

dan 14, kommer jag nu kort att redogöra för erfarenheter från en efterföljande pedagogik.

Erfarenheter från efterföljande pedagogik beskrivs i en C-uppsats där ett försök till att ”teoretisera en praktik” gjordes genom att jag beskrev och skapade en teori kring det arbetssätt som jag under fem år varit med om att utveckla i en särskoleklass.

Barnen fick använda sin skola till vad de ville och arbetslaget förändrade inte metoderna för att bemästra problemen. Istället började vi tänka på ett annorlunda sätt kring barnens problematik. Vi ändrade på förståelsen av barnens svårigheter, vilket kom att innebära att vi inte krävde av dem vad de inte hade förmåga att klara. Just detta faktum – att vi litade på att barnen visste vad som var viktigt att arbeta med – var en av hörnstenarna i vårt arbetssätt. Barnen gjorde helt andra saker än vad vi hade varit med om i skolvärlden tidigare!

Jag undersökte även om det fanns etablerade pedagogiska teoribildningar att hänvisa till, som kunde vara behjälpliga för att fördjupa förklaringen av arbetssättet. Till min glädje fann jag många likheter mellan Frøbels, Köhlers, Pestalozzis och Rousseaus tankar och vårt sätt att arbeta. Tankarna bakom vårt arbetssätt är alltså inte nya, de fanns och diskuterades redan på 1700-talet och var till stora delar utprovade i början av förra seklet! De har till och med varit föremål för hektiska debatter och placerade i ett stort sammanhang: jättesammanslutningen kallad New Education Fellowship i Calais 1921.³⁴

³⁴ Stefansson, I. 1997

Den mest intressanta aspekten av resultatet är för mig att arbetssättet inte har sin grund i specialpedagogik för elever med utvecklingsstörning utan grunden finns hos etablerade pedagoger som vår grundskola har utvecklats utifrån. Detta får enligt mitt sätt att se viktiga konsekvenser för barn med utvecklingsstörning och deras rätt att vara delaktiga i samhället på samma demokratiska grunder som varje människa, det vill säga ha tillgång till en undervisning som utgår från den enskildes önskan.

En översiktlig jämförelse mellan efterföljande och styrande pedagogik kan göras utifrån tre begreppspår vilka visar olikheter i ambitioner och konsekvenser. Distinktionerna mellan önskan och behov, följa och åtgärda samt egen struktur och andras struktur visas i följande uppställning.

Efterföljande pedagogik	Styrande pedagogik
<p>Vad önskar du att använda din utbildningstid till?</p>	<p>Vilka behov har du? Jag skall identifiera dina behov genom ett Peptest.</p>
<p>Läraren följer eleven i dennes önskan om vad han vill använda sin utbildningstid till.</p>	<p>Läraren gör ett åtgärdsprogram utifrån testresultatet. Målformuleringar och utvärderingar för att se om åtgärderna svarar på vad eleven enligt testet behöver lära sig blir ett viktigt inslag i vardagen.</p>
<p>Att följa elevens önskemål, stödja och finnas vid dennes sida innebär att eleven arbetar efter sin egen struktur, hittar sitt eget sätt att lära sig på. Här utgår man ifrån att eleven vet och gör det den behöver för att utvecklas och lära sig.</p>	<p>Att få sina framtestade behov åtgärdade innebär att eleven arbetar efter andras strukturer. Här har läraren bestämt vad som ska läras in och på vilket sätt det ska göras.</p>

Reflektioner

Då jag tidigare sökt få rätsida på problemet med psykologiska och pedagogiska förklaringsmodeller, varav en är exemplifierad ovan, vill jag nu prova etiska reflektioner utifrån social omsorg, religionsvetenskap och teologi. Det här är att ses som en början i att nysta i begrepp från de för mig nya disciplinerna. Denna trevande början innebär för mig att närma mig något som jag anar starkt hör hemma i frågeställningar relevanta för verksamheter där en djup förståelse för människans villkor här och nu är viktigare än att

söka sig till ett givet mål och där metoderna blir att följa i förväg uppställda regler.

Jag vill framhålla att vi väljer – medvetet eller omedvetet, hur vi möter varandra på arbetets arenor. Vi kan välja arbetssätt som kommer att få olika konsekvenser för människors vardag och liv.

Som motiv för att belysa denna frågeställning framför andra viktiga frågor vill jag ange att arbetssätten ute på fältet är de redskap vi har för att dels förstå människors önskan om hur de vill leva sitt liv, dels hjälpa till med att flytta fram positionerna i samhället för de människor som inte reder sig så väl i den här världen.

Arbetssätten relateras till regeletiska, måletiska och situationsetiska tankestrukturer och jag vill som ett antagande tillskriva de styrande arbetssätten tillhörighet i de två förstnämnda strukturerna medan situationsetiken tillhandahåller förståelsemodeller för ”mina arbetssätt”, den efterföljande pedagogiken.

Jag har valt att konstruera berättelser och med dem som grund reflektera över begrepp som jag kan finna i litteraturstudier för att försöka förstå och sätta ord på de konflikter som följer på olika förfaringsätt.

Med hjälp av tre berättelser försöker jag ge en bild av hur vardagen kan gestalta sig utifrån olika val av arbetssätt. Fokus ligger på en elevs – jag kallar henne Anna – vardag men man kan naturligtvis läsa in hur lärarens tillvaro också får olika gestalt. Det jag menar med konflikt illustreras i den tredje berättelsen av ett konkret exempel där företrädare för de olika arbetssätten skall försöka enas i sina ambitioner runt personen som finns inom omsorgen daglig

verksamhet, omsorgen råd och stöd och utbildningen sår-
vux.

Berättelserna baserar sig på dagboksanteckningar förda under de år Anna var min elev samt anteckningar och minnen från handledningsträffar med Annas personal under den tidsperiod då konflikten var som mest aktuell. I berättelsen om vardagen med den styrande pedagogiken har jag använt erfarenheter från studier, intervjuer och observationer i sådan verksamhet som jag under tidigare studier i pedagogik fördjupat mig i. Delar av dessa erfarenheter finns att läsa i min B-uppsats från Pedagogiska institutionen vid Uppsala universitet.

Den första delen söker alltså besvara följande tre frågor:

1. Hur ser Annas vardag ut när man har utgått ifrån **styrande pedagogik** på naturvetenskaplig grund?
2. Hur ser Annas vardag ut när **efterföljande pedagogik** på humanvetenskaplig grund har varit utgångspunkten?
3. Hur ser konflikten ut?

Med stöd av litteraturstudierna försöker jag reflektera över Annas vardag utifrån den naturvetenskapliga vetenskapstraditionen gentemot den humanvetenskapliga vetenskapstraditionen. Jag eftersträvar likaledes bekläda konflikten i ord utifrån etiska betraktelsesätt.

Berättelsen om Annas skolvardag där arbetssätten är en konsekvens av ett naturvetenskapligt sätt att betrakta det mänskliga psyket

Inget lämnas åt slumpen, allt som sker i undervisningssituationen är i detalj planerat och reglerat – detta för att Anna inte skall bli förvirrad och orolig. *Vem* Anna arbetar med, *vad* Anna skall göra, *hur länge* Anna och på *vilken plats* detta skall ske visas för Anna på arbetsstationen, på ett bildkort på schemat som består av ett vertikalt band med inplastade kort med bild eller text. När aktiviteten är utförd lämnas bilden vid arbetsschemat på arbetsstationen, vänd med baksidan fram, så att Anna skall veta att aktiviteten är utförd. Nästa bildkort i raden studeras och vad som där visas utförs; allt utifrån kunskaper som Peptestet har angivit är de som skall tränas.³⁵ Uppgifterna relateras till ett åtgärdsprogramms delmål som med jämna mellanrum utvärderas och nya delmål sätts upp.

Det första kortet Anna tar på sin arbetsstation visar alltid en bild på hennes arbetsplats. Vid Annas arbetsplats finns tre plastkorgar på den vänstra sidan av bordet. I varje korg finns en uppgift som hon självständigt skall göra. Hon tar den första korgens uppgift, vilket är en skrivbok där jag markerat den sida hon skall göra med ett gem. Hon skall skriva sitt namn på en rad som slutar med ett foto på henne själv. Korgen där hon hämtat sin uppgift ställer hon på bordets högra sida. När uppgiften är utförd lägger hon tillbaka den i korgen. I nästa korg ligger en burk med skruvlock och ett papper med siffran 5. Hon har i uppgift att skruva på och av locket fem gånger. Uppgiften motiveras av att hon inte kan koka kaffe. Situationen kaffekokning

³⁵ Stefansson, I. 1996. Sammandrag av observationer och intervjuer utförda 1996 under pedagogikstudier vid Uppsala universitet. Opublicerat material.

har noga analyserats och utretts med avseende på vilka av de 22 moment man behöver kunna för att klara att utföra just kaffekokning. Det visade sig att Anna inte kan hämta kaffet ur burken som detta förvaras i på den dagliga verksamheten. De övriga momenten kan hon. Innan hon börjar skruva av och på locket ställer hon korgen på höger sida. Efter avslutad uppgift lägger hon tillbaka burken i korgen. Den sista korgen innehåller en karamell – belöningen för att hon klarat sina uppgifter så bra. Hon tar sin karamell och ställer korgen på höger sida. Då det första kortets aktiviteter nu är utförda tar hon kortet och går till arbetsstationen, hänger tillbaka det på schemat med baksidan synlig, beviset på att hon nu har utfört uppgifterna. Det är dags för nästa kort som visar en bild av henne själv och mig sittande i soffan med en bok. Hon går till soffan där en bok ligger och väntar. Jag sätter mig i soffan och läser boken för henne. När läsningen avslutats tar hon kortet och går till arbetsstationen och vänder detta med baksidan fram. Ytterligare några kort finns och i och med det nya uppgifter som skall betas av innan slutkortet med taxibilen tas. Då vet hon att studietiden på särvox är till ända för den här gången.

Berättelsen om Annas skolvardag där arbetssätten är en konsekvens av ett humanvetenskapligt sätt att betrakta det mänskliga psyket

Anna får använda sin utbildningstid på det sätt hon önskar med stöd och service av pedagoger. Hon har genom de år hon studerat varierat och förändrat, ja utvecklat sitt skolarbete på ett mycket målmedvetet sätt. Det finns ett syfte och en mening i det hon gör även om hon med ord inte kan berätta detta för oss. Vår roll blir att hjälpa henne sätta ord på det hon gör och anser viktigt, vilket innebär att hjälpa henne förstå livet. Vi får vara med på en resa där hon, en

kvinnan på 40 år, arbetar med att våga vara i världen utan sin underbara mamma. Från början tog hon med sig saker från hemmet till skolan och från skolan hem. Hon förband sina båda livsvärldar. Innan hon gick hem från skolan gick hon runt i rummet och tog på väggarna, skåpen, tavlan och olika saker som om hon ville sätta spår av dem i sina händer eller kanske spår av sig själv på dem, eller hålla fast dem.

Det första hon sysslade med när hon började i skolan var att plocka ut alla de saker, undervisningsmaterial, som fanns i ett stort skåp i rummet. Hon lade alla saker på katedern, satte sig där och pysslade med allt, sorterade på sitt sätt, pratade om vad hon gjorde och såg. Hade hon ett räknematerial framför sig förstod hon dess ändamål och började ramsräkna – på sitt sätt. *Anna duktig* upprepade hon blandat med *Anna vill skrika. Kan själv*, sa hon ofta. Det var viktigt att jag inte styrde, visade eller överhuvudtaget fanns och störde hennes utforskande av vad världen erbjöd. Hon tog alltid med sig bitar och föremål från sakerna hon undersökt. Hon vill också bli läst för ur en bok hon själv tog ut från bokhyllan. Under läsningens gång pratade hon och ställde frågor till mig om var de olika personerna från hennes dagliga verksamhet var, hon ville veta vad det skulle bli för mat under hela veckan. Ibland anknöt hennes frågor till den lästa berättelsen. Hon skulle själv sätta tillbaka boken i hyllan. Om jag glömde mig och ställde in boken i hyllan tog hon genast ut den och ställde själv in den. Likaså papper som kom ut ur skrivaren tog hon och försökte knyckla in tillbaka för att själv kunna ta ut. Hon hade med andra ord ”superkoll” på tillvaron.

Åren har gått och Anna uppvisar allt mindre stört beteende. Hon arbetar fortfarande med det hon önskar – med att försöka förstå världen. Hon vill ofta prata. Vill prata med

Ingalill, säger hon och vi söker tillsammans orden för det hon vill veta om världen och sin plats däri. Anna har den senaste månaden börjat benämna sig själv med *jag*. Hon har blivit någon i relation till en annan.

Berättelsen om konflikten

Den organisation som ombesörjer daglig verksamhet för personer med utvecklingsstörning och autism har tolkat sitt uppdrag att tillhandahålla ”goda dagar” enligt personernas önskemål på ett sådant sätt att de tagit ställning för att använda sig av arbetssätt grundade på humanvetenskap. Personal erhöll utbildning i efterföljande pedagogik och jag hade i ett antal år handledningsuppdrag i den personalgrupp där Anna hade sin dagliga verksamhet. Plötsligt en dag ringde en pedagog från landstingets habiliteringsverksamhet till personalen och bad att få komma till personalgruppen och berätta hur det var att vara en person med autism, vad det har för konsekvenser och hur man skulle göra för att hjälpa henne. Anna hade nämligen utretts och testats som varande en person med autism fick de veta (efter en livslång tillhörighet inom omsorgen). Pedagogen var på väg att lansera en förklaringsmodell inom Teachmodellens betraktelsesätt med dess styrande arbetssätt i en personalgrupp som beordrats arbeta med, och genomgick utbildning i, ett motsatt pedagogiskt förhållningssätt. Tilltaget föranleddes av att anhöriga hade sökt insatsen råd och stöd som är en av LSS- lagens³⁶ tio möjliga insatser att söka, och den enda som ges av landstinget.

³⁶ SFS 1993:387 Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade.

De olika skolvardagarna betraktade utifrån etiska begrepp

Hur ska de olika skolvardagarna, eller mera korrekt benämnt, *de olika världarna*, förstås och eller förklaras? Förstå eller förklara är ord som kanske utgör delar av ett svar på min fråga om sociala omsorgens konflikter. *Söker jag förstå eller söker jag förklara? Hör arbetsätten till förståelsesfären eller förklaringsfären?* Här är för mig tankar från Ricoeur klagörande:

Men om denna motsättning är exklusiv, så beror detta på att de två alternativa begreppen enligt Dilthey betecknar två verklighetsfärer som de har till uppgift att åtskilja. Dessa två sfärer utgörs av naturvetenskaperna och humanvetenskaperna... Naturens område består av de objekt som ligger öppna för vetenskaplig observation och sedan Galilei är underkastade en matematisering och sedan John Stuart Mill är underkastade reglerna för den induktiva logiken. Andens ("l'esprit") område består av individuella psyken, som varje enskilt psyke kan sätta sig in i.³⁷

Ricoeur brottas, när han talar om texter, med motsättningarna mellan de båda sfärerna. Han kallar dikotomin dem emellan för förödande, något som måste övervinnas. Han tycks inte instämma i Diltheys övertygelse om att den förklarande attityden är ett lån från naturvetenskapernas metodologi och att denna otillbörligt utsträcks till att gälla även för humanvetenskaperna. Den sociala omsorgens konflikt har anhängare av båda kategorier, de som tror på och strävar efter en förening synsätten emellan och de som inte tror detta är möjligt. Själv tillhör jag den sistnämnda kategorin med det tillägget att skillnaderna måste tydliggöras, synliggöras för att konflikterna i dess fotspår ska bli

³⁷ Ricoeur, P. 1993, sidorna 39–40

hanterbara. Det är, som tidigare nämnts, denna skrivnings syfte.

Följande begrepp med tillhörande citat främst utifrån Løgstrup, Cöster och seminarieanteckningar har sin relevans i sammanhanget och kan enligt min mening relateras till och bekräfta de efterföljande arbetssätten: situationsetik, tillit, livsförståelsekompetenser, skapande, kommunikation, hållning, sociala normer, det etiska kravet, ansvar, ömsesidighet och att tala allvar med sig själv. De kan användas för att förklara så att det är möjligt att förstå förståelsen. Att jag har valt att i hög grad citera beror på att ämnet för mig är nytt och kräver ett noggrant begrundande utifrån originalkällorna.

Regeletik, måletik och situationsetik

Eftersom jag tillskriver de kontrasterande arbetssätten tillhörighet i regeletiska, måletiska och situationsetiska tankestrukturer behövs ett klagörande avsnitt om just dessa olika skolbildningar, som enligt Cöster är gemensamma för västerlandets etiska tänkande om vad som bestämmer hur man handlar i olika situationer

Frågan vad som avgör om en handling är ansvarig eller ej bestäms av vad det är handlingen ska svara an till. Ansvar har med svara an att göra... Man handlar ansvarigt om man svarar an till *reglerna*, man handlar ansvarigt om man svarar an till verksamhetens *mål* eller man handlar ansvarigt om man svarar an till *situationens* krav.³⁸

Vi uppfattar handlingen som svar på ett rop, eller ett krav eller en kallelse som riktas till oss utifrån. Att alla yrken utgör reaktioner på andra människors rop på min hjälp är en betydelse som härstammar från Luthers nyskapelse av

³⁸ Cöster, H. 2003, sidorna 2–3

det tyska språket. Termen för yrke i tyskan kom att vara Beruf som är synonymt med kallelse.³⁹ Detta är en intressant tanke användbar för att vidga ett arbetes mening och klargöra vikten av de till synes små tingen vardagen är fylld av inom skola, vård och omsorg. Att betrakta ett omsorgsyrke som ett kall, kan det höja statusen och föranleda respekt och löneförhöjning? Cöster resonerar vidare om ansvarighet enligt följande:

Den etiska bedömningen utgår ifrån att - antingen vi vill det eller ej - bestäms vår ansvarighet av hur vi svarar an till något utanför oss själva som individer. Om vi uppfattar de etiska modellerna för ansvarets grund på detta sätt uppstår en tydlig skillnad mellan regel- och måletiken å ena sidan och situationsetiken å andra sidan. Det är denna skillnad som gör att vi förmodligen kan påstå att situationsetiken är den grundläggande etiska modellen. Regler och mål förefaller alltid kunna relativiseras med hänvisning till den med situationen givna ömsesidighetens krav.⁴⁰

Regler uppställs av någon som vet bättre än andra, en sorts elitistiskt tänkande som kan accepteras när det inte handlar om livets egna krav. Målsträvanden innebär en risk för att bortse från verkligheten och det liv vi lever här och nu. Att förlita sig på regler, ”elitism” eller på mål långt borta från livet självt, ”eskapism”, är inte särskilt användbart i situationens krav på snabbt ställningstagande och bedömande av handlingsalternativ. Förhållandet mellan de olika etiska skolornas betydelse i vardagens dilemman uttrycks enkelt med följande citat:

³⁹ Ibid

⁴⁰ Ibid, sidan 4

Om vi ska acceptera eller följa en regel eller ett angivet mål bestäms väsentligen av om vi upplever att regeln eller målet svarar an till situationens krav.⁴¹

Inte enbart situationens krav utan också *vår förmåga att lyssna till kravet* utgör etikens grund. Denna förmåga i sin tur grundas i att vi kan tala allvar med oss själva. Vi kan dessutom med blixtns hastighet urskulda oss själva då vi handlar omoraliskt. Att man vill urskulda sig visar att man står i förbindelse med den andre, man har någon som man inte vill vara omoralisk inför. Man står under den andres krav, relateras till en skuld inför den andre. Denna ömsesidighet som är med livet given utgör enligt Cöster centrum för den etiska bedömningen.⁴²

Att ha en etisk förmåga är på gott och ont. Att snabbt kunna urskulda sig ger kunskap om den andra människan och förståelse även för dennes brister men att vara människa är att kunna förföras.

Förmågan att urskulda och därmed indirekt påminnas om förhållandet till en annan människa är samtidigt förmågan att urskulda och därmed dölja nästans krav på mitt beteende.⁴³

Cöster kallar det att man amputerar situationen på nästan och historien. Dessa måste ersättas med två etiska proteser. Och därmed blir den etiska regeln ersättning för den frånvarande nästan och de etiska målen för historiciteten. Detta motiverar, trots att etiken har sin avgörande grund i situationsetiken, regel- och måletiken.

⁴¹ Ibid, sidan 5

⁴² Ibid, sidorna 5–7

⁴³ Ibid, sidorna 10–11

Måletiken och regeletiken synliggör för oss att det finns ett etiskt krav på hänsyn till nästan och hänsyn till konsekvenserna. Men det är samtidigt regelns och målets protestkaraktär som motiverar att de båda är relativa situationen och underordnade nästan och konsekvenser.⁴⁴

Tillit

Ordet är ett palindrom vilket innebär att det kan läsas från två håll. Det spelar ingen roll om man börjar bakifrån eller framifrån, sändare och mottagare blir ömsesidigt jämspelta.

Tilliten beror inte på oss. Den är given. Vårt liv är nu en gång så skapat, över våra huvuden, att det inte kan levas på annat sätt än att den ena människan, i visad eller begärd tillit utlämnar sig och ger mer eller mindre av sitt liv i den andra människans hand.⁴⁵

Tillitens motsats är missmod. Tillit är en beteckning på att man tagit emot livet och skall inte ses som en handling. Det innebär modet att finnas till: livsmod. Blir tilliten skadad uppstår missmod. Modet att finnas till är detsamma som tro. Misstro är att mitt värde är vad jag gör, jag är till för mitt värdes skull, vilket leder till självupptagenhet. Denna självupptagenhet måste jag ropas ut ur genom att bli tilltalad, tillsagd att jag har ett värde.⁴⁶

Bakom Annas, vad som kan benämnas självupptagenhet, då hon måste syssla med, eller vara *upptagen* av det hon *själv* bestämmer, finns en misstro mot att hon är någon (egen) i världen. Hon vågar inte lita på någon (världen) men hennes skolarbete och tillvaro på dagarna i den dagliga verksamheten uttrycker hennes längtan efter att bli till-

⁴⁴ Ibid, sidorna 11–12

⁴⁵ Løgstrup, K. E. 1994, sidan 50

⁴⁶ Stefansson, I. Seminarieanteckningar, 5 mars 2004, från forskarkursen *Den sociala omsorgens etik*, 5p. Karlstads universitet.

talad, utropad ur sin självupptagenhet. Det kan hon endast bli genom att bli förstådd på ett sådant sätt att hon får hjälp med en *livsförståelse*: Alla frågor som hon nu törs ställa rör livet, både livet här och nu och livet som det var där och då. Jag är inte säker på att hon genom ett styrande bemötande skulle våga ställa dessa frågor. Jag tror att hon skulle känna som följande citat uttrycker:

Den som däremot vill göra om människorna, besatt av en förbittrad vilja till fullkomlighet stannar inte upp någonsans, inte ens för den andres individualitet och vilja. Han utnyttjar att gränsen är flytande, för att försöka göra sig till herre över den andres reaktioner - förföljer dem ständigt för att försöka tränga ut den andres individualitet. Den andre skall göras om från grunden, förändras till viljan.

Ingenting ger en emellertid rätt att göra sig till herre över en annans individualitet eller vilja, varken välmening eller ens egen insikt om vad den andre är bäst betjänt av, inte heller storleken på de olyckor man därigenom skulle bli i stånd att avvärja för vederbörande själv.⁴⁷

Livsförståelsekompetenser

Att betrakta Annas självupptagenhet som orsakad av en biologisk skada som gör att hon inte kan förstå att andra människor tänker och känner innebär en kränkning av henne och hon är i namn av en ideologi sprungen ur ett naturvetenskapligt vetenskapsparadigm förvägrad möjligheten till en livsförståelse där, enligt Cöster, språk, ömsesidighet och ansvarighet är de kompetenser som möjliggör detta, som är våra *livsförståelsekompetenser*. Anna saknar dessa eller delar av dessa; därför behöver hon omsorg. Omsorgen ersätter de saknade kompetenserna. Den livsförståelse hon inte har, som hon kämpar för att få, skall hon erhålla genom omsorgens människor. De skall för henne finnas för att:

⁴⁷ Løgstrup, K.E. 1994, sidan 59

1. Med *språkets* hjälp förklara livet här och nu, där och då så att hon kan förstå livet allt bättre,
2. Med *ömsesidighetens* hjälp, sin närhet och sin medmänsklighet finnas vid hennes sida, vara nästan som ser, hör och förstår, dvs bekräftar hennes varande i vår gemensamma värld.
3. *Svara an* till hennes rop eller behov; att med sin egen livsförståelse förstå vad det är hon i egenskap av min nästa behöver.

De efterföljande arbetsätten innebär just detta. Hur skiljer sig då de styrande arbetsätten från de ovan beskrivna livsförståelsekompetenserna? Ett försök till förklaring kan vara enligt följande;

1. Här är det inte fråga om att försöka förklara livet utifrån livsförståelse annat än möjligen förklara att Anna är en person med en hjärnfunktionsstörning som har biologiska orsaker, och som innebär att Anna inte kan förstå hur jag tänker eller känner. Jag kan alltså inte använda min egen livsförståelse för att hjälpa henne förstå. Det jag kan hjälpa henne med är att få ett värde i att hon lär sig korrigera sitt beteende och lär sig göra allt fler aktiviteter som innebär en socialisation. Det hon gör har ingenting med livsförståelse att göra, istället handlar det om att lära sig följa de sociala normerna – på bekostnad av vad det etiska kravet säger att vi skall göra för Anna.
2. Här skall vi i egenskap av personal/lärare vara i ömsesidighet i en annan bemärkelse än ovan. Vi skall hjälpa henne att förklara hur hennes tillvaro kommer att gestalta sig under hela dagen, vad hon skall göra, med vem hon skall göra det hon skall göra, på vilken plats det skall ske och hur lång tid det hon ska göra kommer

att ta. Vi skall se till att hennes styrschema fungerar och lära henne att klara de givna aktiviteterna självständigt. Vi skall alltså medverka till att träna bort vår närhet till Anna. Hon vågar inte lita på någon och träningsprogrammet kommer att förstärka hennes visshet att det inte finns någon för henne att bli sedd och hörd av.

3. Att svara an till hennes behov är inte alls aktuellt, utom i de fall då hennes önskningar och behov sammanfaller med vad vi med hjälp av standardiserade test, Pepsitet, identifierar som viktigt att träna. Här uppkommer för mig en tveksamhet i det Løgstrup säger på sidan 53, nämligen:

För om det bara gällde att motsvara den andres förväntan och tillmötesgå hans önskan, skulle vårt liv tillsammans enbart gå ut på att – ansvarslöst – göra sig till den andres redskap. Det skulle inte längre finnas någon utmaning i våra inbördes förhållanden, utan de skulle endast bestå av att ställa sig in hos varandra.

Skapande

Løgstrup talar om kategorierna suveräna livsytringar och instängda, eller kretsande livsytringar. Enligt Gustav Wengren, som skrivit förordet till Det etiska kravet, är poängen i Løgstrups fenomenologiska analys att vårt liv är givet och vilar på skeenden som vi inte är herrar över och som vi inte bestämt oss för. Motsatt innebär detta att livet dagligen hotas av förstörelse som vi är delaktiga i genom reaktioner vi inte bestämt utan som bara tar herraväldet över oss. Beskrivandet av dessa två fenomen är detsamma som att rent faktiskt beskriva skapelse enligt Bibeln och motsatsen destruktion. De suveräna livsytringarna är skapande, de ger liv, de instängda eller kretsande är livsförstörande, de vållar död. Att renodla begrepp och skeenden relaterat till

dess kategorier för att söka förstå den sociala omsorgens konflikter och problem ter sig för mig intressant som en fördjupning efter denna min första orientering i Løgstrups budskap.

Bubers tankar om vad skapande kan vara ger ett intressant och fördjupat komplement till Løgstrups text. Buber diskuterar begreppet skapande i boken *Om uppfostran*.⁴⁸

Skapande betyder ursprungligen ingenting annat än en gudoms anropande av ett väsen förborgat i icke-varat. När Johan Georg Hamann och hans samtida metaforiskt överförde denna beteckning till att gälla människans förmåga till förgivning avsåg de därmed den högsta formen av mänsklighet, det gestaltade geniets verksamhet som en manifestation av bibelordet om människan som Guds avbild.

Kommunikationen

Anna vill prata istället för att *göra*. Hon har börjat våga prata. Hon blir tilltalad, vilket hon har blivit hela tiden men först nu har hon vågat ta till sig detta tilltal. Att säga *Jag vill prata med Ingalill*, innebär en sådan ansträngning att hon blir så trött att hon måste vila. Något mer skolarbete orkade hon inte göra den dagen. Anna har börjat kalla sig själv för jag.

Hur skiftande kommunikationen oss emellan än kan te sig, består den alltid i att våga sig fram för att bli tillmöteskommen. Det är nerven i den och det är det etiska livets grundförutsättning.⁴⁹

⁴⁸ Buber, M. 1993, sidan 17 ff

⁴⁹ Løgstrup, K.E. 1994, sidan 50

Att bli till – när man blir tilltalad = ömsesidigheten. Att bli tilltalad är att bli till.⁵⁰

Hållning

I relation till det ovan beskrivna ter sig citatet om hållning starkt och sant.

Enbart genom vår hållning till varandra bidrar vi till att ge varandras värld dess gestalt. Vilken omfattning och färg den andres värld får för honom själv, är jag med om att bestämma genom min hållning till honom. Jag bidrar till att göra den vid eller snäv, ljus eller mörk, skiftande eller enformig – och inte minst bidrar jag till att göra den hotande eller trygg. Inte genom teorier eller åskådningar utan genom min blotta hållning. Därför finns det ett outtalat, så att säga anonymt krav på oss om att ta vara på det liv som tilliten lägger i vår hand.⁵¹

De sociala normerna relaterade till det etiska kravet

Att få de avvikande, ofta bisarra beteendena reducerade innebär en möjlighet för personen till sociala kontakter och ökat deltagande i socialt liv. Just den motiveringen kan vara ett skäl till att ”ta till sig” de styrande arbetssätten, som just "socialtränar" människor med avvikande beteenden. Låt oss granska vad Løgstrup säger om vikten av att ha sociala normer och hur de förhåller sig till *det etiska kravet*.

Avsikten med de sociala normerna och det etiska kravet är i någon mån densamma, anser Løgstrup, nämligen att beskydda den andra människan, det vill säga en sorts uppmaning att ta hänsyn till den andre.

⁵⁰ Stefansson, Seminarieanteckningar, 26 mars 2004, Forskarkursen *Den sociala omsorgens etik*, 5p. Karlstads universitet.

⁵¹ Løgstrup, K. E. 1994, sidorna 50–51

Skillnaden mellan det radikala kravet och de sociala normerna uttrycks med Løgstrups ord enligt följande:

Det radikala kravet säger, att den andres liv skall tillvaratas på det sätt som den andre är bäst betjänt av. Något annat och mer säger det inte. Vad det kan innebära i den givna situationen, måste den enskilde få upplysning om genom sin egen osjälviskhet och livsförståelse. Det radikala kravet kan därför – enligt sakens natur – överhuvudtaget inte lyda motiv som är det främmande. Den enskilde måste så att säga ha samma avsikt som det, för att kunna lyda det.

De sociala normerna ger däremot förhållandevis precisa anvisningar om, vad man skall göra och vad man skall låta bli att göra, så att man som regel kan följa dem – utan att man därför behöver ha för avsikt att ta hänsyn till den andra människan, än mindre att ta vara på hennes liv. Det går lika bra att handla i överensstämmelse med i varje fall många av de sociala normerna även om man har helt andra motiv för det. Det kan ske i kraft av en så gott som omotiverad vana, av rädsla över att se den yttre ordningen brytas ned eller bli instabil, av fruktan för sanktioner eller för att skaffa sig förtjänster i egna eller andras ögon.⁵²

Hur avgörande skillnaden än är finns också det intimaste samband emellan dem.

Saken är nämligen den, att den andres liv ju helst skall tillvaratas med ord och gärningar som är sakliga, ändamålsenliga och förnuftiga. Den andre skall hjälpas med insikt och förnuft. Till detta att ha omsorg om barnen hör t.ex. att uppfostra dem förnuftigt. Varje etisk avgörelse har därför så att säga en riktning inåt och en riktning utåt. I sin inåtgående riktning är det en avgörelse om, att man vill ta tillvara den andres liv eller ta hänsyn till sig själv på hans bekostnad. I sin utåtgående riktning är den en avgörelse om, genom vilken handling eller utebliven handling, ge-

⁵² Løgstrup, K. E. 1994, sidan 85

nom vilket ord eller vilken tystnad den inåtgående avgörelsen skall ta gestalt – och ta gestalt på ett sakligt, ändamålsenligt och förnuftigt sätt.

Sitt livs innehåll med dess förväntningar och problem avgörs emellertid för människan av det själsliga innehåll som de olika, särpräglade mänskliga relationer och institutioner har, vilka hon växer upp i och kommer in i. Hur den andres liv i den givna situationen bäst tillvaratas kan den enskilde därför många gånger få veta av de sociala normerna, eftersom dessa just är till för att skydda de olika mänskliga relationer och institutioner, från vars själsliga innehåll den andra människan har fått sitt eget livs innehåll, dess förväntningar och problem. De sociala normerna kommer att vara vägledande för avgörandet om vad den andra människan är bäst betjänt av.⁵³

Sociala normer kan formuleras, det etiska kravet ej, radikalt det vill säga tyst. Kunskap om vad den andre behöver hänger samman med hur jag lever och förstår mitt liv, livsförståelse, och huruvida jag anser att jag bör bry mig om den andre, osjälviskhet. En metod som till sin grund har ingredienser och principer som säger sig gälla för alla inom en viss grupp kan med resonemanget ovan liknas vid de sociala normernas funktion och användbarhet och kanske något, om än lite, förklara att dess genomslagskraft är stor. Det är många gånger lättare att ha regel- och måletiska ideal då det ständiga kravet på tolkning i situationen kan bortses från. Eller kan det vara så att det etiska kravet de människor ställer vars avvikande beteende omöjliggör ett samhällsdeltagande just är att lära sig ett beteende enligt sociala normer? De yttre kraven föregår kraven från det inre och beteendekorrigerering är ett första steg på livsvägen. Frågan är bara om inte människan får betala ett alltför högt pris under alltför lång tid, då förståelseaspekten aldrig kommer att ges tid till att anses vara viktig.

⁵³ Ibid, sidan 88

Om fenomenet att underkasta mänskliga relationer och institutioner vetenskapliga undersökningar anser Løgstrup viktigt av det skälet att ett kritiskt ljus kastas över rådande rättsliga, moraliska och konventionella normer och bidrar till att upprätta nya och bättre. Han exemplifierar med att diskutera auktoritär barnuppfostran och dess plats i en tid då en patriarkal ordning rådde i hela samhällslivet. Denna typ av uppfostransideal överensstämde med den patriarkala ordningen och orsakade därigenom ingen speciell skada. En oöverensstämmelse uppstår då samhällets kulturella struktur ändrat sig vilket leder till en rad olyckliga följder som den inte hade tidigare. Kanske det enbart, vad beträffar de styrande arbetssätten, handlar om en sådan eftersläpning då alternativ saknas som kan fylla luckorna som uppstår efter de gamla auktoritära metoderna. Varför har då forskningen inte uppmärksammat detta vad gäller gruppen personer med autism och utvecklingsstörning? I takt med normalskolans demokratisering av bemötande och metoder blir de gamla auktoritära sätten rekommenderade till människor som har svårigheter att reda sig i världen. I mitt tycke är detta fenomen oacceptabelt och bör belysas, vilket denna skrift är ett försök till. Så länge forskningen om mänskliga relationer har naturvetenskapliga förtecken torde möjligheten att skrota det gamla metodskräpet som erbjuds människor i omsorg vara svårt. Detta mitt resonemang kan finna bekräftelse i följande tankar av Hegel, enligt Cöster.

Vi har en myt som gör att vi tror att verkligheten är som en räcka av händelser. Det enda verkliga är etiken, ansvaret vi har inom oss. Avskärmning är sättet att få bort ångesten som alstras av den ständigt närvarande etiken.⁵⁴

⁵⁴ Stefansson, Seminarieanteckningar, 5 mars 2004, från forskarkursen *Den sociala omsorgens etik*, 5p. Karlstads universitet.

Avslutande tankar

Etik handlar om livets frågor bortom de psykologiska och pedagogiska stridsfronterna. Diskursen är enligt min mening att psykologi inte är ”inne” inom utbildningsinstitutionerna, pedagogik är receptet vad gäller att bota beteendevikelser, en pedagogik på naturvetenskaplig grund. Att anlägga ett etiskt perspektiv på den sociala omsorgens konflikter torde inte trampa på pedagogers eller psykologers tår, etik berörs vi alla av.

Att lyfta upp frågan om den sociala omsorgens konflikter är ett försök att kliva in på det offentliga samtalets arena med ett alternativt synsätt, där det för närvarande inom forskning om autism inte talas om att det är den naturvetenskapliga forskningen som är den rådande. Eva Kärfve blev illa ansatt när hon med boken *Damp, Hjärnsnöken*⁵⁵ ifrågasatte Christopher Gillbergs forskning och presenterade ett annat sätt att förstå och tolka. Citatet nedan av Sven- Eric Liedman kan kanske vara belysande med en lite annorlunda, men dock etisk, vinkling laddningen i frågan.

Kunskapen är en väsentlig del av vår identitet. Samtidigt är den ett begärligt byte för makten och penningen, ja i långa stycken oskiljaktig från dem. Det är kunskapshistoriens dynamiska nerv och ofta dess tragedi.⁵⁶

I det offentliga samtalet måste det anonyma eller tysta kravet vara med. Det offentliga samtalets motsats: Det individuella samtalet, *Att tala allvar med sig själv* är det som, enligt Cöster, gör oss rustade till att lyssna och förstå det

⁵⁵ Kärfve, E. 2001

⁵⁶ Liedman, S-E. 2003, sidan 7

etiska kravet. Vi för en dialog med oss själva när vi reflekterar. Ett intressant vardagsarbete, där den egna reflektion ses som ett arbetsredskap praktiseras bland personal inom dagliga verksamheter i Söderhamns kommun. Etiska torg⁵⁷ benämns arbetssättet som har flera syften eller användningsområden. Ett av dem är att genom att språksätta tyst kunskap rusta sig för ett deltagande i det offentliga samtalet. Ett försök till att få en fördjupad förståelse för sitt arbetes innebörd i bemärkelsen att lyssna på sin nästas etiska tysta krav utifrån en teorimodell med ovan beskrivna begrepp att relatera sina handlingar till skulle vara intressant att pröva. En början till att teoretisera praktiken har denna termin inletts med en studietimme varannan vecka. Tid har inom organisationens ram avsatts för att i ”sakta mak” läsa och begrunda det som, enligt Cöster, är vår förutsättning för att förstå den andre, vår nästa, nämligen konsten att tala allvar med oss själva.

Teacchpedagogen fick inte tillträde till den dagliga verksamheten men väl till en annan del av Annas vardagsmiljö. Det kommunala avlastningsboendet där Anna vistas vissa helger eller semestrar då föräldrarna är bortresta, tog emot pedagogen för att få en förklaring till vad det är att vara en människa med autism.

Att Anna numera ofta istället för att *göra saker* prioriterar att prata om livet och försöker *lära sig förstå livet* gör Annas anhöriga ledsna och oroliga. Vid sidan av vad de ser och förstår av Annas alltmer ökade trygghet själv i världen, får de förklaringen från experterna som säger att Anna går bakåt i sin utveckling.

⁵⁷ Stefansson, I. 2002.

Kunskap

Etiken kring Oskar

Frågeställningen i det här kapitlet rör reflektioner kring etik som reglerar och påverkar livet, såväl i vardagen som på ett mera formellt plan, när man är en person med utvecklingsstörning. Jag har valt att relatera frågorna till konkreta självupplevda situationer. Händelser beskrivs genom en person som vi kan kalla Oskar som egentligen representerar flera personer, detta för att komma undan igenkänningsproblematiken.

Finns det någon etisk skolbildning som kan vara vägläggande för människorna som berör, och berörs av Oskar, en man på drygt 40 år som beviljats omsorgsformerna daglig verksamhet för personer med utvecklingsstörning samt särskild boendeform, gruppboende? Oskar utbildar sig också på Särvux. Runt honom finns många personer anställda som engagerar sig på olika sätt utifrån olika tjänstemanna- och chefsuppdrag. Mitt intresse för frågan kommer sig av att jag är Oskars gode man, tillika lärare. Jag är alltså, i dubbel bemärkelse en av de anställda runt Oskar. Vårt samröre under ca tio år har lett till att en vänskapsrelation också vuxit fram mellan oss. Uppdraget som gode man har gjort att jag tvingats få insyn i, och kunskap om, andra personalgruppers villkor, vilket annars skulle vara för mig fördolt. Det jag erfarit och sett är ett djupt äkta engagemang av många människor som gör allt för att Oskar ska få ett gott liv. Men jag ser också hur vårt sätt att tolka de reg-

ler och förordningar vars intentioner är att ge personer med utvecklingsstörning rätt till ett normalt liv som en medborgare i en kommun i Sverige 2004 sätter käppar i hjulet för Oskar.

Etik som borgar för "ett rimligt gott liv"

Ett rimligt gott liv eller god livskvalitet används ofta, enligt Berith Nyqvist Cech, filosofie doktor i social omsorg, som ett sorts mått på den normalisering som personer med utvecklingsstörning har rätt till.⁵⁸ Nirje formulerade 1969 sju normaltillstånd i något som han kallade normaliseringsprincipen efter dansken Bank-Mikkelsens förebild. Cech tolkar dessa principer enligt följande:⁵⁹

Normaliseringsprincipen (Nirje, 1969) föreskrev att alla utvecklingsstörda ska ha rätt till:

1. Normal dygnsrytm. Detta innebar att stiga upp på morgonen, klä sig/bli klädd, äta under familjeliknande förhållanden i små grupper, gå och lägga sig vid rimlig tid beroende på ålder och behov.
2. Ett normalt veckomönster: Det innebar rättigheter att bo på ett ställe som kunde kännas som ett hem. Att gå i skola på ett annat och arbeta på ett tredje. Det var viktigt med aktivitet, arbete som skulle fylla det mesta av dagen med mening och innehåll. Därpå skulle de utvecklingsstörda få unna sig en fritid som kunde fyllas med det man ville göra.
3. Normal årsrytm med helger, att få fira födelsedagar. Också att kunna ha möjlighet att åka på semester.
4. Normal utveckling efter människans livscykel. Detta handlade om att man som barn skulle få vad ett barn i vanliga fall behövde. Det gällde olika stimuli för att utvecklas som människa. Få kärlek och närhet. Få vara ungdom och få möjlighet att lära sig bli ung man och

⁵⁸ Cech Nyqvist, B. 2001

⁵⁹ Ibid, sidan 15

kvinnor. Att som vuxen bli behandlad som vuxen och självständig samt att så småningom tillåtas att få åldras.

5. Att få sina krav respekterade. Det handlade också om att få bli sedd som en individ med unika behov.
6. Att få leva i en tvåkönad värld.
7. Att få leva under normala ekonomiska villkor samt ha normal standard på till exempel bostad.

Denna princip har varit viktig i avinstitutionaliseringsperioden, då den vanliga bostaden, eller gruppboendet kom att ersätta institutionsboendet. Vid sidan av en serie rättighetslagar (se sidorna 10–12 i denna rapport) som utgör ramarna för det goda livet och som för övrigt inte alltid är lätta att tolka då situationen kräver ett snabbt moraliskt handlande, anser jag denna princip fortfarande användbar som en sorts checklista.

Olika etiska skolbildningar och deras konsekvenser för olika situationer i social omsorg

Som jag tidigare nämnt rör mina reflektioner situationer i den självupplevda vardagen som omsorgsaktör och de gör alltså inte anspråk på att försöka ge en generell bild av konsekvenser för social omsorg. Följande morallärer har jag försökt att titta lite närmare på: utilitarism, kontrakts-egoism, pliktetik, rättighetsetik, dygdetik, existentialism och slutligen intuitionism, som visserligen inte ingår i den egentliga examinationsuppgiften men är av intresse för mig på grund av tidigare erfarenheter av tyst kunskap, som ju har sina likheter med intuition. Om intuitionismen reflekterar jag i slutavsnittet då denna riktning kanske har en lite annan karaktär än de övriga, möjligen mer tillhörande den pedagogiska disciplinen.

Utilitarism

I en strävan efter att förändra och förbättra världen och reformera utbildning, strafflagstiftning och politiskt styre utvecklades den utilitaristiska läran på 1700-talet av Jeremy Bentham, James Mill och John Stuart Mill. I Sverige kallas utilitarismen ibland för nyttomoral. Men vilken nytta denna har för social omsorg är svårt att utröna. Jag citerar de delar från Torbjörn Tännsjö's diskussion om utilitarismen som jag på något sätt kan ana någon betydelse i:

... vi ska handla så att konsekvenserna för alla som berörs sammantaget blir så lyckade som möjligt ...⁶⁰

Just denna innebörd, grunden i utilitarismen, ställer till det för social omsorg just för att så många intressenter är inblandade: personer med utvecklingsstörning, personalgrupper, gode män, anhöriga, chefer för boende och dagliga verksamheter, lärare, ja kanske flera. Likt livet på de stora institutionerna där den enskilde skulle vårdas och tränas utifrån storkonferensens beslut föranlett av olika specialisters synpunkter kan jag tänka mig att en sådan inställning kunde ge stöd och hjälp i bekymmersamma situationer. Inte ovanligt var det till exempel att man fördelade bråkiga och lugna personer efter ett sorts belastningssystem för personalens välbefinnande. De lugna användes som buffertar för att jämna ut grupperna. Så var också fallet i särskolan under denna tid, innan medborgarskapets idé kom att påverka våra tankar. Vad gäller sammanblandning av en anhörigs behov med dennes sons /dotters eller systons är faran stor för någon sorts mittemellanlösning i problemsituationer. Vem av dem som fått omsorg beviljad ”glöms bort” därför att en förälders behov berör starkt. Personal känner sig enligt min erfarenhet i sådana fall

⁶⁰ Tännsjö, T. 2000, sidan 24

nödsakad att först ta sig an föräldrar/anhöriga och vara dem behjälpliga.

En handling är rätt om och endast om det inte finns något alternativ till den som skulle ge upphov till bättre konsekvenser. Vi har handlat rätt i en situation om det i situationen inte fanns något annat vi kunde ha gjort, som hade haft bättre konsekvenser.⁶¹

Hur kan då bra konsekvenser tolkas? En del av läran, den så kallade hedonismen, talar om att man kan mäta hur livet levs ”från insidan” hos den som lever det. Vi är på bestämda nivåer av välbefinnande i varje ögonblick. Det är denna mängd av välbefinnande som ska maximeras.⁶² Tron på mätningens värde vad beträffar det goda livet anser jag utgöra en fara. Man använder tester och skattningar och livet blir en sorts behandling där behov skall identifieras och nagelfaras för att sedan åtgärdas i program. Detta motverkar lyhördhet och flexibilitet hos personalen. Å andra sidan kan det innebära en möjlighet i strävan efter att verkligen se och anstränga sig för att förstå. Tännsjö befarar också att utilitarismen är ett hot mot vänskap och kärlek just på grund av dess kalkylerande väsen. Vi måste skilja mellan lärans *riktighetskriterium* och den *beslutsmetod* som anges som användbar, anser Tännsjö. Man kan, med hjälp av riktighetskriterierna, använda den beslutsmetod som innebär att man kan säga att man gjort sitt bästa, som ger vad vi har anledning att tro de bästa konsekvenser i långa loppet. Genom en sannolikhetskalkyl kan man bedöma den förväntade nyttan. För mig syns inte utilitarismen på någon punkt användbar för social omsorg av de skäl som jag diskuterat ovan.

⁶¹ Ibid, sidan 26

⁶² Ibid, sidan 28

Existentialism⁶³

Den fria viljan är, enligt Sartre, grunden i existentialismen. Man är vad man skapar och har ett totalt ansvar för sig själv – och för nästan. Det Sartre säger om *engagemanget* kan vara något att titta lite närmare på och söka relatera till social omsorg.

Vad det ligger existentialismen om hjärtat är, dels det fria engagemangets absolut bindande kraft, varigenom människan förverkligar sig själv i och med att hon förverkligar en viss typ av mänsklighet, ett engagemang som alltid är begripligt för vem som helst i vilken tidsperiod som helst, ...⁶⁴

Förenklat och anpassat till social omsorg skulle det kunna innebära: I ett yrke där man söker ge andra ett värde, och denna ambition lyckas, innebär det en bekräftelse som gör arbetet meningsfullt.

Skapandebegreppet fann jag förutom hos Sartre också hos Buber, Lévinas, Larsson och Bergson⁶⁵, något som är värt att titta djupare på då vi inom sociala omsorgen skapar vår verklighet tillsammans – fast ojämnt. Vår makt är stor att skapa livsvillkor som är drägliga och anständiga för de människor som behöver hjälp med detta. Därmed också ansvaret.

Sartre:

Låt oss hellre jämföra det etiska valet med uppbyggandet av ett konstverk.⁶⁶

⁶³ Sartre, J-P. 2004

⁶⁴ Ibid, sidan 40

⁶⁵ Sartre, J-P. 2004, Buber, M. 1990, Lévinas, E. 1993 och Larsson, H. 1920

⁶⁶ Sartre, J-P. 2004, sidorna 38 och 39

Säg, har man någonsin anklagat en konstnär som målar en tavla för att han inte på förhand låtit sig inspireras av förut fastslagna regler? Har man någonsin föreskrivit hurdan tavla han ska måla? Det är självklart att det inte kan finnas någon alldeles bestämd tavla att måla, att konstnären engagerar sig i tavlan och att den tavla som ska målas just är den som han sedan visar sig ha gjort; det är tydligt att det inte existerar några värden a p r i o r i men att det finns värden man sedan ser i konstverkets helhet och i de relationer som förbinder skaparviljan med dess resultat. Ingen kan säga hur morgondagen kommer att se ut; man kan inte bedöma en målning innan den ännu är fullbordad. Vad har detta för sammanhang med moralen? Vi befinner oss i samma skapande situation, men vi talar aldrig om ett konstverks spontana godtycklighet. När vi talar om en duk av Picasso säger vi aldrig att den är spontant godtycklig, ty vi vet mycket väl att konstnären skapat själv sådan han är samtidigt som han målade och att totaliteten av hans verk införlivas med hans liv. Detsamma gäller nu på det moraliska planet. Vad som är gemensamt för konsten och moralen, det är att man har att räkna med skapelse och uppfinning. Vi kan inte på förhand bestämma om vad som är att göra.⁶⁷

Att valet alltid förblir ett val i en situation och att vissa val är grundade på misstag och andra på sanning⁶⁸, konstaterar Sartre och så måste väl också moralen inom social omsorg få tillåtelse att vara. Dock ej val som grundas på misstag och somoreflekterade tillåts pågå under en lång tidsperiod och smyger sig in i både konsensus och lagar och regler. Enligt min uppfattning är användandet av Teacchmodellen inom social omsorg ett sådant misstag.

⁶⁷ Ibid, sidorna 43 och 44

⁶⁸ Ibid, sidan 45

Rättighetsetik

Enligt John Rawls har människan två moraliska förmågor: kapaciteten att utveckla ett sinne för rättvisa och kapaciteten att skaffa sig en uppfattning om det goda samt ett överordnat intresse av att utveckla och utöva dessa förmågor⁶⁹. Grundläggande förmågor för att utveckla social omsorg till det bästa och lätt att instämma i. Vidare säger han att vi måste acceptera och utgå ifrån att livet är ojämlikt, vi föds inte lika och det är på dessa oundvikliga ojämlikheter i samhällets grundstruktur som principerna för social rättvisa måste kunna tillämpas. Metoden är en sorts kontraktsupprättelse där människor med handikapp och sjukdom bör tillåtas få större resurser än andra.

Sidor i rättighetsetiken visar sig dock utgöra ett problem för användbarheten inom social omsorg och det är frågan om vem som kan räknas som ett moraliskt subjekt. Enligt rättighetsläran har vi obestridlig äganderätt till oss själva. Vuxna, beslutskapabla män, äger rättigheter enligt den klassiska formen. Man ska ha en uppfattning om sig själv som en individ som existerar över tiden och som kan fatta olika beslut. Hur ser det då ut för personer med grav utvecklingsstörning? De tycks bli utan omedelbart skydd och deras lott blir att de får förlita sig på ren välvilja från de riktiga subjektens sida⁷⁰.

Rawls resonemang om civil olydnad är intressant och tangerar en problematik som gode mannen kan ställas inför. I uppdraget ingår uppgiften att ”bevaka rätten” för sin huvudman.

⁶⁹ Rawls, J. 1999, sidan 12

⁷⁰ Tännsjö, T. sidan 90

Plikten att lyda är problematisk för permanenta minoriteter som har utsatts för orättvisor under många år.⁷¹

I ett nästan rättvist samhälle kan i vissa fall civil olydnad ha sitt berättigande men man måste i möjligaste mån erkänna de gränser som satts av det mänskliga livets begränsningar och vara villig att verka inom dem. Det finns alltså en plikt att följa en orättvis lag. Rawls kallar detta den naturliga medborgarplikten, som innebär att man varken ska åberopa bristerna i samhällsarrangemangen som en alltför lättvindig ursäkt att inte foga sig i dem eller utnyttja kryphål i regeln för att främja våra intressen. Hur kan vi då kämpa för att flytta fram positionerna för gruppen personer med utvecklingsstörning? Det är just de små orättvisorna, i ett nästan rättvist samhällssystem, som måste lyftas upp och granskas så att de av slentrian inte bara fortsätter. I nästa avsnitt ges exempel i historierna om frånvaro av pengar i den egna bostaden och kassakvitton på förvaltningshuset där civil olydnad kanske kan betraktas som ett berättigat angreppssätt.

Peter Kemp tolkar Lévinas etik som en rättviseetik.

Ansiktets motstånd är ett motstånd som inte gör motstånd – det etiska motståndet.⁷²

I sin analys över Ansiktet kommer han fram till att det etiska motståndet är motståndet mot ödeläggandet av livet.

Lévinas filosofi är ett försvar för människor som är eller har varit förtryckta, och därigenom kanske något för oss inom social omsorg att lära oss av. Han kritiserar de filosofer som har gjort etiken till något underordnat. Många fi-

⁷¹ Rawls, J. 1999, sidan 338

⁷² Lévinas, E. 1993, sidan 16

losofer betraktar världen som ett skådespel, som de visserligen själva är medspelare i, men som de med tankens hjälp kan sätta sig över och betrakta det som nyktra åskådare, opartiska vetenskapliga observatörer eller spekulativa tänkare. Att höja sig över det vardagliga livet, i vilket man lever ansikte mot ansikte med andra, innebär att man mister sinnet för etiken. Risker är att respekten för att människor är olika avtar till förmån för hänförelsen för att ha funnit den sanna idén om hur samhället och världen är ordnade.⁷³

Innan jag kommit längre än att ha läst enbart förordet i Lévinas bok undrar jag över varför jag över huvud taget ska försöka relatera ”de storas” etik till social omsorg. Lévinas analys över Ansiktet berör mig djupt och belyser allvaret och skörheten i möten mellan människor i social omsorg.

... det är ansiktet och inte minst uttrycket i blicken som problematiserar alla försök att förtrycka den Andre; det fördömer våldet och kräver social rättvisa.⁷⁴

Pliktetik⁷⁵

Det praktiska förnuftet kallade Kant sin etik. Han sökte fastställa principer för moralisk plikt. Han gjorde en systematisk lära om människans plikter där sedelagen spelade en stor roll. Moraliskt riktiga handlingar är viljehandlingar som följer sedelagen. Handlandet vägleds av sedelagen a priori, det vill säga man vet alltid på förhand hur man ska handla i en given situation. Moralens grund är förnuftet, inte känslor och attityder. Det moraliskt värdefulla är att följa den goda viljan, som en inre befallning i valsituation-

⁷³ Ibid, sidorna 17–18

⁷⁴ Ibid, 1993, sidan 19

⁷⁵ Stensmo, C. 1994 och Tännsjö, T. 2000

er, vilket är liktydigt med viljan att följa sedelagen. Det kategoriska imperativet är ett begrepp som Kant har olika tydningar för. En av dem är: Handla bara enligt en maxim som är sådan att du samtidigt kan vilja att den skulle bli allmän lag. Det viktigaste kategoriska imperativet är respekten för människan och livet. Ur detta kan andra kategoriska imperativ härledas. I nödsituationer kan hypotetiska imperativ företas. God moral skapar ett gott samhälle – vilket väl bara är att instämma i. Men Kants väg dit torde inte få så goda konsekvenser för den sociala omsorgen i all den stund känsla och attityder inte är att räkna med.

Dygdetik⁷⁶

Vad slags människa bör jag vara? Dygder, snarare än enskilda handlingar var intressant för de grekiska klassiska moralfilosoferna Sokrates, Platon och Aristoteles. Tännsjö anger tre olika sätt att tänka om rätta och orätta handlingar enligt följande⁷⁷:

1. Om man vet vad det innebär att vara en dygdig person vet man också vad det är som gör riktiga handlingar riktiga och oriktiga handlingar oriktiga.

2. ... om man känner till vilka dygderna är har man visserligen inte svaret på frågan vad som gör riktiga handlingar i allmänhet riktiga, eller oriktiga handlingar i allmänhet oriktiga, men väl på frågan *hur man bör välja att leva*; dygdetiken ger svar på ett visst slags normativa frågor, nämligen normativa frågor av pedagogisk karaktär: Vilka karaktärsdrag bör jag försöka utveckla? Hur bör jag fostra mina barn?

3. ... att dygderna inte alls har med frågan om rätt och orätt handlande att göra, ... Poängen med att utveckla

⁷⁶ Tännsjö, T. 2000

⁷⁷ Ibid, sidorna 95–96

dygderna är istället att en utvecklad dygd gör oss till bättre moraliska agenter. En dygdig person finner den rätta vägen i moralen och följer den. Det är för att vi ska bli goda moraliska agenter vi ska utveckla dygderna.

Är det en förtjänst hos dygdetiken att den på det här viset komplicerar vår normativa begreppsapparat? frågar sig Tännsjö. Var det alltför enkelt att som så många morallärer klassificera samtliga handlingar som *antingen* rätt eller orätt? Frestande är att relatera denna tanke till social omsorg. Eller kan vi över huvud taget få någon praktisk vägledning av en sådan etik?

Under nittonhundratalets senare hälft fick pliktetiken en renässans i och med att tre kvinnliga filosofer gjorde sitt inträde i moralfilosofin: Elizabeth Anscombe, Philippa Foot och Iris Murdoch. Enligt Tännsjö har den moderna dygdetiken spelat en roll för uppkomsten av en särskild feministisk etik.

Dygdetiker är inte överens om vilka de viktigaste dygderna är. Några exempel är välvilja, medkänsla, ärlighet, mod, flit, rättrådighet, rättvisa, återhållsamhet, givmildhet, lojalitet och vänskaplighet. Dygderna kan vara av två slag: karaktärsdrag som enligt Aristoteles kom en människa att blomstra och leva ett fullt ut mänskligt liv (i enlighet med människans natur) och, som andra har menat, karaktärsdrag som väcker oförställd beundran.

Noteras bör att de personer som förordnas till gode man bör vara rättrådiga personer enligt föräldrabalkens kapitel 11, §12.⁷⁸ Bör övriga personalkategorier också anställas utifrån dygder? Intressant frågeställning, tycker jag!

⁷⁸ Penton, H., Skog, B-M. 1995

Nel Noddings anser att ha en vårdande inställning är att uppvisa en bestämd sorts dygd.⁷⁹

Kontraktsegoism

Välvilighetsprincipen: Det som är bra för mig är bra för andra. Man bör se till sitt eget bästa på lång sikt. Vid exempelvis konflikter kan det vara bra att ha inställningen: Om jag inte bråkar nu så får jag jobba kvar. Ayn Rands engagemang för den etiska egoismen försvarar delar av den nyliberala ideologin. Hon resonerar om moralens samband med förnuftighet. Förnuftigt är just att se till sitt eget bästa på lång sikt.⁸⁰ Hobbs kontraktsegoism innebär att endast genom kontrakt, som vid överträdelse eller brytning ger straff som sanktion, skulle människan kunna förmås att handla rätt. Att, som Hobbs, tycka att kontraktet måste ge likartade plikter och rättigheter åt alla parter skulle innebära att personer med handikapp som inte kan ge något i utbyte ställs utanför det skydd som kontraktet syftar att upprätthålla. Så behöver inte vara fallet enligt Tännsjö, om de starka och lyckade verkligen bryr sig om dem som är svagare, eller med andra ord, deras hopp får stå till välgörenhet⁸¹. Olika sorts kontrakt och olika typer av överenskommelser, kanske också den individuella lönesättningen som hela tiden relateras till verksamhetsmål, kan räknas som ett kontrakt som i möjligaste mån, beroende av de starkaste parternas välvilja, skall garantera personerna gott och rätt bemötande.

Egoism kan också betraktas utifrån personen med utvecklingsstörning: Jag har rätt att vara egoistisk för ett egoistiskt beteende är naturligt utifrån min mognadsnivå.

⁷⁹ Tännsjö, T. 2000, sidan 115

⁸⁰ Ibid, sidan 48

⁸¹ Tännsjö, T. 2000

Beroende av andra människors moral

Att vara en person med utvecklingsstörning är att vara beroende av och utlämnad till andra människor under hela sitt liv, människor som personen inte valt själv. Samhället har, utifrån lagar och förordningar grundade på vad som i tiden är det rätta och goda tillerkänt personer med utvecklingsstörning ett medborgarskap som alla andra. De har också givits rätt att överklaga kvaliteten på de omsorger de enligt socialtjänstlag och lagen om stöd och service erhållit.

Jag ger en kort sammanfattning av yttre händelser i Oskars liv. Han föddes med en fysisk missbildning och utvecklingsstörning som gjorde att man, som vanligt var på den tiden, rådde föräldrarna att ett omhändertagande på ett barnhem var det bästa för alla parter. När Oskar var fem år flyttade han alltså till ett hem för barn med utvecklingsstörning och bodde där tills han var 17 år. Därifrån flyttade han till ett stort vårdhem för vuxna med utvecklingsstörning. Sedan nio år tillbaka bor han i en kommunal gruppbostad för personer med utvecklingsstörning. Oskar har ingen kontakt med föräldrar och syskon. Han har berövats sin släkt och sina anhöriga utifrån vad som ansågs vara *för allas bästa*. Här möter vi det första etiska ställningstagandet. I utilitarismen finns stöd för ett sådant beslut. Idag tänker inte samhällets företrädare på samma sätt, men ståndpunkten skulle kunna motiveras med hjälp av nyttomoral. Idag bor de allra flesta barn med likartade svårigheter som Oskar hemma med stödinsatser till föräldrar. Vad har påverkat den radikala förändringen av livsvillkor till gagn för människor med utvecklingsstörning? Ett svar på den frågan kan vara att sedan Oskar föddes på 60-talet har en serie lagar tillkommit som har haft/bör ha haft betydelse för hans liv. Idag skulle, med all sannolikhet, Oskar ha fått ta del av sjukvårdens resurser och fått hjälp med att komma till rätta med sin fysiska missbildning, vilket hade varit

fullt möjligt om människor med utvecklingsstörning hade betraktats som lika mycket värda som andra. Ofta ser man i gamla journaler anteckningar om att ”det är ingen idé med tanke på patientens mentala retardation”. Här kan tankar om rättviseetik uppstå och frågeställningen om när man kan betraktas vara en människa med rättigheter.

Situationer där moraliskt handlande är av vikt

Konflikter, röra och oro uppstår lätt i de områden där ojämlika maktförhållanden existerar. Personalgrupper har olika anställningsvillkor, olika pedagogiska arbetssätt att följa och skilda verksamhetsmål att uppnå. Men har de olika moral att hålla sig till för de handlingar och ställningstaganden de ständigt ställs inför? Troligtvis inte, i alla fall inte en uttalad moral annan än den som de olika pedagogiska synsätten redogör för och innehåller. Som ett exempel vill jag ange att daglig verksamhet har som målsättning att tillhandahålla meningsfulla dagar enligt personens önskemål. Som omoraliska handlingar får då betraktas att personal schemalägger dagarna enligt vad de anser att personen *borde* tycka vara det goda livet utifrån de behov som personal anser *borde* få styra verksamheten. Här består omoralen i att sätta sig över de rättigheter som enligt lag tillerkänns personen. Sådana omoraliska handlingar från personalens eller organisationens sida är möjliga att överklaga till länsrätten. I det följande redogör jag kort för händelser som jag anser har ett moraliskt innehåll, till synes triviala händelser men dock de som vardagen består i. Det är dem jag har haft för ögonen när jag studerat de olika morallärorna. Jag avser alltså inte i den här skrivningen att utförligt diskutera de olika morallärorna i förhållande till de olika situationerna. Min förhoppning är dock att de framtagna situationerna skall kunna utgöra en grund för vidare reflektioner i de personalgrupper som finns i Oskars

värld. Planer finns för samverkansutbildning över förvaltningsgränser där material av detta slag kan utgöra en del av diskussionsunderlaget.

Allas egendom

Den första situationen rör just denna skrivning. Med vilken rätt berättar jag om Oskars liv och förhållanden? Han kan själv inte ta ställning till detta. Där är jag som gode man ansvarig för att han inte tar skada av en offentlighet av detta slag. En gång varje år har jag också att ta ställning till om filmer som spelas in under habilitetsträning och -utredning får användas i studiesyfte i vidare sammanhang än bland habiliteringsteamets medlemmar. Jag svarar alltid ja. Av samma skäl som jag väljer att här berätta om delar av Oskars liv: i utbildningssyfte och för att försöka hjälpa till att synliggöra den problematik som delas av så många. Det är ett ställningstagande som grundar sig på HSFR:s etikkommittés uttalande⁸²:

Forskningskravet väger i många fall tungt. Det vore närmast oetiskt att avstå att bedriva forskning kring faktorer som kan komma att förbättra människors hälsa och livsvillkor, undanröja fördomar eller höja människors medvetenhet om hur de på ett rikare sätt kan utnyttja sina egna resurser. Exempel på sådan forskning är studiet av samband mellan miljöfaktorer och psykiska och fysiska störningar samt utvecklingsmekanismerna bakom mänskligt och socialt lidande; t ex alkoholism, kriminalitet och liknande problem.

⁸² HSFR:s etikkommitté 1994, sidan 4

Vårtorna

Kajsa har funnits med som personal ända sedan Oskar var 17 år. Hon är hans kontaktperson i boendet och bryr sig om på ett varmt och fint sätt. Hon ”tar strid” för Oskar när det gäller. Ett exempel på detta är att hon sammankallade ett möte med dagverksamhetens personal, där hon ville reda ut något som hon ansåg som kränkande behandling av Oskar. Han hade vårtor på händerna, de smittade inte enligt doktorn, men på dagliga verksamheten ville man att Oskar skulle ha handskar på sig på dagarna med motiveringen att vårtorna var anstötliga, såg äckliga ut och stötte bort folk. Oskar blev ledsen, visste Kajsa, men detta förnekades av daglig verksamhets personal. Det var väl bättre att han hade handskarna på sig så att han kunde beröras av andra, så att andra ville vara med honom? Jag var med på mötet och såg och hörde det stora engagemanget utanför lagtexten. Han skulle väl behandlas som du och jag! Han är väl inte pestsmittad? Kajsa var arg och kände sig kränkt å Oskars vägnar. Hon vann genom sin civila olydnad, genom att sammankalla ett möte utanför det formella tillvägagångssättet och Oskar slapp sina handskar. Hon stred för sin åsikt i situationen här och nu. Hon avkrävde andra respekt för Oskar, något han inte själv kunde. Hon såg det som Lévinas benämner *hans ansiktets motstånd*, var lyhörd och känslig och framför allt vågade hon ifrågasätta andra personalgrupper utan tanke på att detta skulle kunna innebära framtida försämrade arbetsvillkor för henne själv.

FIA införs

Plötsligt blev det turbulens på Oskars boende. Personal började bråka och sjukskrivningar ökade. Alla gick bokstavligen ”på knä”. Orsaken var att en ny arbetstidsmodell, kallad FIA, höll på att införas som innebar att personalen själva skulle få möjlighet att påverka sina arbetstider och

tjänstgöringsgrad enligt personliga önskemål. Kajsa var en av två schemaläggningsansvariga på Oskars gruppboende och hade fått två dagars utbildning i ett schemaläggningsprogram. Doktorand Marianne Westring-Nordh följde införandeprocessen som hon beskrivit i en FoU-rapport. Följande citat får beskriva hur det första året gestaltade sig:

I den fas som processen har befunnit sig i under detta första år har fokus hos personalen legat på i huvudsak den praktiska schemalaggningsen och uträknandet av arbetspass för att få dessa att stämma ihop med den valda tjänstgöringsraden och enhetens totala antal personaltimmar.

Dialog kring verksamhetens innehåll och de boendes perspektiv har helt kommit i bakgrunden.⁸³

Är det acceptabelt att förändra på ett sådant sätt så att personen som beviljats omsorg hamnar i bakgrunden? Den nya arbetstidsmodellen genomförs i en hel kommunal förvaltning, omvårdnadsförvaltningen och omfattar 900 personal. Hur många boende som berörs, och åtminstone under ett års tid hamnar i bakgrunden, förtäljer inte rapporten.

Semester på daglig verksamhet

I följande situation upprördes Oskars kontaktperson på daglig verksamhet av att han endast skulle ha två veckors sommarsemester från den dagliga verksamheten med motiveringen att han inget hade att göra hemma, och att han trivdes så bra på daglig verksamhet. Skulle han inte ha samma rätt till flera veckors sammanhängande sommarsemester som alla andra i vårt land?

⁸³ Westring-Nordh, M. 2002, sidan 13

Offentligheten

– Du får inte gå på toa nu, du har ju nyss varit där! Så kan man med all sannolikhet säga hemma utan att det behöver innebära en kränkning men samma utsaga i en offentlig miljö innebär, enligt mitt sätt att se, en kränkning. Inte alltför sällan hörs liknande, som jag vill rubricera” institutions-skadebeteenden” från personal.

Inga pengar får finnas hemma

Ett brev anlände där jag meddelades att det nu var bestämt att personernas pengar inte fick finnas i bostaden, endast en mindre summa, fickpengsaktigt stor, tilläts. Vid behov av mera kontanter skulle kontaktpersonen ta kontakt med gode mannen som fick komma och överlämna den begärda summa. Vidare skulle också alla räkningar ställas till gode mannen. Personalen skulle inte längre ha något med personernas ekonomi att göra. Det här var en händelse som uppviglade mig till ”civil olydnad”. Var finns det normala livet förenligt med Nirjes och Bank-Mikkelsens normalitetsprincip⁸⁴? Jag sökte dispens hos omsorgsnämnden, fick nej men vägrade godta beslutet. Denna civila olydnad hjälpte i det här fallet och Oskar och Kajsa pysslar som förut med pengar och räkningar som han fortfarande får i sitt brevkast, och även om han inte förstår pengars värde så har han, enligt min bestämda övertygelse, glädje på sitt sätt av denna naturliga vardagsaktivitet. Vad var då orsaken till de ändrade rutinerna beträffande ekonomin? Säkert vet jag inte, men hörsägen säger att i grannstaden hade en personal i chefsställning förskingrat pengar för en boende. Här hjälpte inte den gode mannens juridiskt bundna uppgift att ansvara för ekonomi, vilket inte innebär att agera kasör.

⁸⁴ Se sidorna 50 och 51 i denna rapport.

Tjattet – personalens ork

Oskar uttrycker ofta en vilja att få göra alla möjliga saker. Framst vill han ut, ut till platser där det rör sig mycket folk, där det händer saker. Han vill titta på. Fika är ett annat begärligt önskemål. Att som personal förhålla sig till hans iver, livsglädje, ja kanske livslängtan är ett bra ord, som man kan uppleva som ”tjat” är en svår konst i vardagen. För mig som pedagog är det däremot lätt. Hans lektionstid är endast en och en halv timme i veckan och då försöker vi på skolan följa hans önskemål om hur han vill använda sin utbildningstid, som vi tolkar är att lära sig och studera allt i närmiljön. Han pekar och visar precis vad han vill göra och vi hjälper honom med det. Där är han i sin utveckling. Naturligtvis finns ingen möjlighet att på samma sätt bli sedd och lyssnad på i hemmet, gruppboenden med dess rotation av personal och vikarier. Men att personal förstår hans önskningar och sätter ord på dessa, trots att de inte har möjlighet att alltid hjälpa honom, har gjort att han inte längre uppvisar beteendestörningar i form av att riva sönder kläder och kladda med avföring, vilket tidigare var ett ständigt uttryck för vardagens besvikelser.

Utbildning är inte träning

Utbildning enligt läroplanen för Särvox kan innebära vad som beskrevs i avsnittet ovan, det handlar alltså inte om träning som ibland habiliteringspersonal, anhöriga eller boendepersonal anser vara bra för den vuxne eleven. Demokratiska rättigheter att få välja innehåll i utbildningen enligt egna intressen och önskemål är inte alltid så lätt att få till stånd men kanske har det faktum att jag är både gode man och lärare bidragit till att Oskars önskningar till stor del kunnat infrias. Inte alltför sällan uppstår dock situationer där färdiga program levereras med eleven med hälsningar från olika experter från andra discipliner. Assistenten eller anhöriga har också önskemål om vad de anser att

utbildningen bör innehålla. En stor del av vårt arbete vid Särvux har av vad vi anser nödvändighet kommit att bestå i att informera/utbilda nätverket runt den studerande, låt oss kalla det attitydförändringsförsök.

Orden för din historia – journalen ut ur arkivet

När vårdhemmen avvecklades med början 1985 försvann människors journaler till landstingsarkiven, så också Oskars. Inom ramen för projektet Den retsamma skolbänken har journaler återtagits i utbildningssyfte. Personal har på så sätt fått tillgång till delar av personernas livshistoria som hjälper till att skapa förståelse för svåra beteendestörningar, som i och med ett deltagande i samhällslivet utgör ett stort problem, men som på den stora institutionen inte ”störde”. Genom att personal sätter ord på livet som det har gestaltat sig känner sig personen sedd och förstådd och beteendestörningarna kan reduceras betydligt. Utbildningsinsatsen har gällt personal inom daglig verksamhet, dock inte boendepersonal som sorterar under en annan förvaltning där synen på beteendestörningar ibland kan vara annorlunda.

Överenskommelser

Säsongssamtal, samtal och individuell plan är alla olika sorters formaliserade överenskommelser mellan personen med utvecklingsstörning (och i förekommande fall företrädaren för denne) och personal eller LSS-handläggaren. Något sorts system behövs för att alla ska veta vad som gäller men en fara finns dock med överenskommelser som löper över lång tid. Säsongssamtal skall göras fyra gånger per år och är den policy som används i gruppboheter. Daglig verksamhet har samtal en gång om året och individuell plan är en insats i LSS som man kan söka där en handläggare skall bevilja. Som företrädare för Oskar har jag deltagit i samtliga former och funnit att enbart dagliga verk-

samhetens system fungerar någorlunda. Man söker utveckla de formaliserade samtalen, eller snarare avveckla dessa genom att kontaktmannaskap utvidgas med mera tid avsatt för informella kontakter. Säsongsamtalen utförs inte längre på grund av personalbrist och LSS-insatsen rann ut i sanden efter ett inledande planeringsmöte för många år sedan.

Förvaltningens krav från revisorer

Tiden var inne för att lämna in Oskars årsräkning till överförmyndaren. Efter kontakt med personalen fick jag beskedet att Oskars räkenskaper flyttats till förvaltningshuset där för närvarande enhetschefen höll på att kopiera alla kvitton för arkivering på förvaltningshuset. Jag fick lov att vänta till dess enhetschefen hade utfört *mitt* uppdrag färdigt. Tänk att ha sitt livs räkenskaper arkiverade på ett förvaltningshus, något jag, som skall bevaka Oskars rätt, inte visste om. Vid kontakt med olika enhetschefer och omsorgschef och överförmyndare fick jag olika besked om orsaken till detta kränkande företag: Kommunens revisorer hade rekommenderat detta för att undvika missbruk från personalens sida. Det var för att ge personalen skydd om något oegentligt skulle förekomma. Det var inte alls nödvändigt utan något som omvårdnadsnämnden hade beslutat om, utan krav från överförmyndaren.

Slutord

Då de olika morallärorna som diskuteras ovan inte ”passar in” i social omsorg och inte ger någon direkt handledning i svåra moraliska valsituationer har jag tittat lite på intuitionismen, just för att intuition ibland används synonymt med begreppen erfarenhetskunskap och tyst kunskap, kunskapsformer som är nära förknippade med vårdpersonals arbete.

Enligt Nationalencyklopedins uppslagsverk är intuitionismen en moralfilosofisk skola med många inriktningar men med det gemensamma att det finns objektiva värden som god, rätt och plikt som inte kan definieras i termer av icke etiska begrepp, men som likväl direkt kan erfaras av den mänskliga intuitionen. Vi kan direkt bedöma en handlings värde utan att använda oss av generella etiska principer, är vad en riktning anser, medan en annan gren av intuitionismen anser att det är de allmänna principerna som vi är direkt medvetna om. Intuitiv kunskap skiljer sig från diskursiv kunskap som är stegvis analyserande till sitt väsen.⁸⁵ Inom den sociala omsorgens verksamhetsfält har dessa båda kunskapsskolor sitt berättigande, dock i situationens krav på en handlingsbedömning torde intuitionens värde inte kunna underskattas. Men att som Bergson förneka att den "sanna" verkligheten kan förstås intellektuellt utan enbart fattas genom intuitionen, som han för övrigt betraktade som ett särskilt kunskapsorgan, vore ju att frånkänna reflektion och "akademiskt" kunskapssökande betydelse för utveckling och förståelse för området social omsorg.

Intuitionen, kopplad till begreppet tyst kunskap – tacit knowledge⁸⁶ – enligt Pollany, har betydelse för social omsorg såtillvida att denna kunskapsform bör språksättas och på så sätt kunna få sitt rättmätiga värde för personal och andra berörda. Bertil Rolf funderar kring behovet av teorbildning kring just tyst kunskap enligt följande: Fyra egenskaper bör krävas av en teori som handlar om traditioner, personer och tyst kunskap.

⁸⁵ Nationalencyklopedins uppslagsverk, 1994

⁸⁶ Rolf, B. 1995, sidan 225

Teorin bör

- Vara välövertägd – inte grumlig och trasslig
- Innehålla en form av självinsikt som kan ge oss existentiell vägledning i den sociala omgivning vi befinner oss i
- Ge emotionell stabilitet – utan en viss känslomässig konsekvens kan vi varken bygga upp en social karaktär eller driva en handlingslinje
- Ge förståelse av oss själva, det samhälle vi lever i och eventuellt ge vägledning för handling

Ingela Josefsson, professor i praktisk kunskap vid högskolan i Bodö, talar ofta om intuitionen som synonym till tyst kunskap eller förtrogenhetskunskap och hon anser också att denna bör kopplas till teori.

De teoretiska perspektiven hjälper oss att reflektera över saker som annars bara glider förbi. Vi får tillgång till ett språk som ger oss möjlighet att fördjupa förståelsen av det vi möter i vardagen.⁸⁷

Ett intressant försök med att införa en arbetsmetod, Etiska torg, som syftar till att språksätta den tysta kunskapen har gjorts i en personalgrupp på dagliga verksamheter för personer med utvecklingsstörning i Söderhamn.⁸⁸ Sammanfattningsvis består Etiska torg av att var och en reflekterar och dokumenterar kring arbetet i minst en halvtimme om dagen. En timme i veckan träffas personalgruppen och delger/tar del av valda delar av allas dokumentation. Nedan följer citat som visar personalens upplevelser två år efter införandeprocessen. De fick i en intervju frågan: Vad är det som är så bra med etiktorget?

⁸⁷ Palmær, C. 2001

⁸⁸ Stefansson, I. 2002

- Man tänker på ett annat sätt – ser personerna mer som individer.
- Alla personerna blir synliga. Man ser inte bara de tre tydligaste. Man får en bild av hur andra kommer fram. Större ödmjukhet inför personerna.
- Jag har blivit mera öppen, vågar prata mera.
- Att få bekräftelse är viktigt. Det syns det man gör. Det är viktigt.
- Alla får utrymme.

Bland många positiva kommentarer fanns också denna:

- Etik är jobbigt – det handlar ju om att se sig själv och andra, om att våga ta i saker som är jobbiga. Vi uppfattar ju saker olika.

Verksamhetschefen sa:

- Jag har tydligt märkt att de arbetslag som arbetat längst med etiska torg har mer ”djuplodande” frågor som de vill ta upp på arbetsplatsträffarna. Om jag ska sammanfatta betydelsen av att ha etiska torg i verksamheten vill jag säga att personalgrupperna har mognat och är på väg från åsikter till insikter och från diskussion till dialog.

1998 startade arbetet med Etiska torg i daglig verksamhet och har under de senaste åren blivit en rutin i vardagen. Idag utvecklas metoden genom att delar av personalen studerar etik, alltså försöker de skaffa sig teoretisk kunskap att hänga upp den nu hyggligt språksatta tysta kunskapen eller intuitionen, på. Som kurslitteratur används boken *Att*

*kunna tala allvar med sig själv.*⁸⁹ Situationsetik är i fokus och kanske är det så som jag fann i mina anteckningar:

Situationsetiken – den sociala omsorgens etik. Kunskap om olika modeller, speciellt kanske dygdetiken, viktig ändå. Eget konstverk situationsetik med färger från de gamla etikerna.⁹⁰

Buber skriver att begreppet intuition kan ersättas med ”realfantasi”⁹¹:

Ty till sitt egentliga väsen är denna förmåga inte en fråga om åskådning utan om att djärt och ohämmat svinga sig över till den andre; något som kan kräva den mest intensiva omvälvning i ens egen tillvaro. Så är fallet med äkta fantasi, men den fantasi som här avses riktar sig inte naivt mot 'alla möjligheters land', utan den speciella, verkliga person, som träder emot mig. Den personen måste jag försöka göra omedelbart närvarande för mig, just så och inte på något annat sätt än i hans helhet, enhet eller särart, och så som utifrån ett centrum bestämd. Detta är endast möjligt i levande samverkan, vilket betyder att jag i en situation som jag har gemensam med den andre vitalt utsätter mig för hans andel däri, som verkligen hans. Denna min grundhållning kan naturligtvis förbli obesvarad och dialogen dö redan som frö. Men utvecklas en ömsesidighet, då blommar det mellanmänniska upp i ett äkta samtal.⁹²

Detta överfört till social omsorg skulle kunna innebära: Om det äkta samtalet inte kommer till stånd är det ändå viktigt att bemöda sig om att mellanmänniska möten

⁸⁹ Cöster, H. 2003

⁹⁰ Föreläsning av Christer Hedin, den 17 april 2004. Filosofisk etik och social omsorg, Lärarhögskolan i Stockholm.

⁹¹ Buber, M. 1990

⁹² Ibid, sidorna 54-55

kommer till stånd. De får en för personen i omsorg en bekräftande funktion. Denne blir sedd och förstådd.

Enligt Moore, förespråkare för den normativa intuitionen, bör man inte argumentera om vad godhet är utan om effekterna därav. De som tycker att det är möjligt att definiera begreppet gott med hjälp av vad som gillas eller eftersträvas begår ”det naturalistiska misstaget”.⁹³ Detta tänkande kan appliceras på social omsorg därvidlag att en enhetlig definition av det goda livet inte kan anses gälla, var och en bestämmer vad som är ett gott liv. Moore räknas som utilitarist, en riktning som han dock kritiserade. Inte bara lust var gott i sig utan även kärlek, vänskap, kunskap och vackra ting. Moore intresserade sig också för problemet med viljans frihet⁹⁴.

Vad innebär egentligen uttrycken ”att språksätta”, ”att sätta teorier till”, uttryck som Ingela Josefsson använder sig av och som jag instämmer i när hon beskriver vårdyrkespersonals arbete?⁹⁵ Är det teorierna som de stora tänkarna producerat hon menar? Jag trodde det tidigare, innan mitt försök att tränga in i den systematiserade etikvärlden med dess ibland obegripliga begrepp. Intressant är tanken, men att betrakta som en utopi, att alla personer runt Oskar skulle intressera sig för studier i olika moralläror. Kontentan för min del blir att jag känner ännu mer vördnad för de nära människor som finns för Oskar – de som inte kan sitta på sin kammare och reflektera över teorierna, men som likväl flera gånger om dagen fattat beslut i situationen som de talar om hemma i sin familj, som de tar med sig i söm-

⁹³ Föreläsning av Christer Hedin 17/4 2004, Lärarhögskolan i Stockholm

⁹⁴ NE, 1994

⁹⁵ Palmær, C. 2001

nen. Frågar sig: Gjorde jag rätt? Gjorde jag fel? Kunde jag ha gjort annorlunda? Inte får svaren skärpa och djup av att plocka fram Bentham, Kant och Aristoteles. Däremot kan mina medmänniskor hjälpa till att reflektera över de gnagande frågorna likväl som de kan dela min glädje över de underbara ögonblicken som också varje dag skymtar fram, eller hjälpa till att få fatt i dem.

Den sociala omsorgens etik kanske bäst kan uttryckas genom Lévinas ord och analys rörande Ansiktet som jag citerat ovan. Studier av Lévinas tankar skulle jag vilja dels själv fördjupa mig i dels rekommendera till den sociala omsorgens aktörer.

Avslutningsvis, efter att ha försökt utröna etiska teoriers användbarhet för social omsorg, måste jag konstatera att det inte var lätt, jag hittade inte Teorin. Kanske är det som Rawls säger i sin bok *En teori om rättvisa*:

Det går inte att föra fram kritiken av de teleologiska teorierna bit för bit. Vi måste försöka bygga upp ett annat slags synsätt, som har samma förtjänster i fråga om klarhet och systematik men som ger en mer differentierad tolkning av våra moraliska känslor.⁹⁶

⁹⁶ Rawls, J. 1999, sidan 540

Makt

Om symmetriska möten i social omsorg – orden för din historia

Med hjälp av litteratur och seminariediskussioner reflekterar jag först i detta kapitel kring begreppet ”det symmetriska mötet inom social omsorg”. Sedan följer en betraktelse över Det symmetriska mötet som ett redskap inom social omsorg, relaterat till egen praktik. Slutligen görs ett försök att konstruera en teori.

Vad säger litteraturen?

Nordisk familjebok från 1933 definierar symmetri enligt följande:

Symmetri, en art av geometrisk regelbundenhet.

Definitionen har tre underrubriker inom ämnesområdena mineralogi, zoologi och botanik. För att söka kopplingar till social omsorg studerade jag noga det *naturvetenskapliga* begreppet och fann inom det förstnämnda området, mineralogin, bilder som kanske kan associera till ”mötet” inom social omsorg.

Begreppet s. spelar särskilt inom kristallografien en fundamental roll. Man skiljer här mellan tre olika slag av symmetrielement.

Med *s y m m e t r i p l a n* (spegelplan) menar man ett plan, som delar kristallen i två hälften, vilka förhålla sig till varandra som en bild till sin spegelbild.

Med *s y m m e t r i a x e l* förstår man en riktning, så beskaffad, att då kristallen vrides 360° omkring densamma, den täcker sitt utgångsläge ett visst antal gånger (2, 3, 4 el. 6).

V r i d s p e g l i n g s a x e l slutligen, är en sådan riktning, att då kristallen vrides omkring densamma och samtidigt speglas i ett plan, vinkelrätt mot axeln, den täcker sitt utgångsläge ett visst antal gånger vid vridning ett helt varv.

I Henry Egidius *Termlexikon i psykologi, pedagogik och psykoterapi*⁹⁷ definieras symmetrisk relation som jämlik relation. Andra sorts relationer kallas komplementära, vilket betyder att de är över- och underordnande. Vidare lyder definitionen av de senare:

... metakomplementär relation, relation i vilken den ena parten bestämmer vilket slag av relation som ska råda, paradox(al) relation, relation i vilken det ligger en dold motsättning mellan den öppna relationen och den metakomplementära ("du får bestämma", varvid man sätter sig över den andre, dels underordnar sig honom) eller en motsägelse i själva relationen ("lyd mig inte", där man fångas i en dubbelbindning på det sättet att hur man än gör kan man inte komma ifrån att lyda; jfr dubbelbindning, relationsstörning; jfr kommunikation, metakommunikation.

Om man betraktar symmetri som *ömsesidighet* kan Blomdahl, Frejs⁹⁸ förslag till att utveckla ett socialpedagogiskt förhållningssätt med det mellanmännskliga i fokus vara viktigt att beakta. Författarna har listat nio nyckelord i Martin

⁹⁷ Egidius, H. 1995

⁹⁸ Blomdahl, Frej G.& Eriksson, B.(red). 1998, sidorna 30 och 31

Bubers beskrivning av ett *dialogiskt förhållningssätt* från boken *Det mellanmännsliga*, 1990, sidorna 73–83.

1. Öppenhet
2. Realfantasi
3. Acceptera
4. Övervinna självhävdelsebehovet
5. Tillit
6. Oförbehållsamhet
7. Delta
8. Ej förhandsplanera
9. Ej parera

Med den sistnämnda punkten ”Ej parera” avser Blomdahl, Frej att man, både i ord eller handling, ska undvika att ge igen. Förutsättningen för att en från början ojämlig relation ska kunna utvecklas till ömsesidighet är att all form av prestige eller maktutövning hålls under kontroll.

Följdfrågan, som innehåller hur man skall gå till väga för att hålla prestige och maktutövning under kontroll, kanske kan betraktas som kärnfrågan, knäckfrågan att lösa för att symmetriska möten skall komma att genomsyra den sociala omsorgen ute på fältet. Detta bör enligt min mening vara en fråga att arbeta med inom kunskapsområdet och forskningsfältet inom social omsorg. Didaktik, det vill säga metoder, hur, vad och varför, bör gå hand i hand med mera grundläggande social omsorgsforskning.

Ömsesidighet i ansvarstagandet är både mål och medel. Social omsorg och socialpedagogik blir därmed ett uttryck för solidaritet mellan människor.⁹⁹

⁹⁹ Ibid, sidan 32

Här blir begreppet solidaritet aktuellt. Kan solidaritet vara en inneboende enhet inom symmetribegreppet i den sociala omsorgens möten? Kan maktaspekten uttryckas genom att iaktta bilden av *spegelplanen*¹⁰⁰? Kan våra (personal och person, elev) olika hälften av spegeln ses av varandra med nyfikenhet och utan rädsla? I sammanhanget vill jag nämna Bubers diskussion om realfantasi som citerades på sidan 74 i denna rapport.

Att ett möte har betydelse i den pedagogiska situationen, eller huruvida mötet är att betrakta som den sanna pedagogiska situationen, diskuterar Moira von Wright i boken *Vad eller vem?* med utgångspunkt i G H Meads teori om intersubjektivitet. Den viktiga frågan blir: *Hur kan vi veta vem den andra är?* I och med detta har von Wright viktiga aspekter att tillföra det offentliga samtalet – om man nu över huvud taget kan säga att ett offentligt samtal pågår om sociala omsorgsfrågor – i och med hennes betoning av mötets betydelse i den pedagogiska situationen. Just som pedagogiska situationer kan den sociala omsorgens arbetsfält betraktas.

... gränsen mellan pedagogik och politik är otydlig och kan dras entydigt. I den stund vi företräder en eller annan människoupfattning förespråkar vi även möjliga konsekvenser av denna uppfattning. Och därmed är vi redan politiska.¹⁰¹

Och etiska, vill jag tillägga!

Tankar om att livet är ömsesidighet går att finna i Hanna Arendts bok *Människans villkor*.¹⁰² Där beskrivs en av de

¹⁰⁰ Se sidan 78.

¹⁰¹ von Wright, M. 2000, sidan 17

¹⁰² Arendt, H. 1998, sidorna 33 ff

tre fundamentala mänskliga verksamheter som ingår i *vita activa*, nämligen *handlandet* som den enda verksamhet som utspelas direkt mellan människor utan något tings eller någon materias förmedling. Med de andra fundamentala verksamheterna avser hon arbete och tillverkning. Var och en av dem svarar mot ett av de grundläggande villkoren för människans liv. Handlandets grundvillkor är pluralitet, med vilket hon menar att det är människor och inte Människan som lever på jorden och befolkar världen. Orden att *leva* och *att leva bland människor* används synonymt i latin, liksom ordet *död* är synonymt med *att upphöra vara bland människor*. I förordet till boken går att läsa följande som jag tror har betydelse för oförmåga eller rädsla att vara i äkta symmetriska möten:

Genom att handla och att tala uppenbarar människorna vem de är, säger hon. De gör det i interaktion, d.v.s. när de handlar med varandra och inte för eller mot varandra. Att handla med varandra innebär en viss risk just därför att man då verkligen avslöjar vem man är.¹⁰³

Om att reflektera över sitt arbete diskuterades under några seminariedagar i september 2004. Något som vi ständigt återkom till var strukturella faktorer i form av hinder och möjligheter för att det symmetriska mötet skall komma till stånd. Nedan ges ett exempel på en struktur antagen på organisationsnivå som ett beordrat arbetssätt för personal, vilket kan innebära möjligheter.

Arbetsredskapet *Etiska torg*, alltså daglig reflektion och dokumentation som gemensamt delges i personalgrupps-träffar en gång i veckan då man tillsammans reflekterar över allas dokumenterade funderingar, används av daglig

¹⁰³ Ibid, sidan 21 (ur förordet av Joachim Israel)

verksamhets personal i vår kommun.¹⁰⁴ Vi, i vår tur, använde erfarenheter från detta vardagsredskap som utgångspunkt för diskussioner om den egna reflektionens betydelse för möjligheten att förstå sitt arbete, enligt följande: Kanske är det första gången man för en medveten diskussion med sig själv, vilket kan innebära ett första steg till en symmetrisk relation till de människorna man är satt att hjälpa. Genom den egna reflektionen, samtalet med sig själv, öppnas medvetenheten om den andres existens eller subjektivitet. Vi anknöt till Henry Cösters resonemang i boken *Att kunna tala allvar med sig själv*¹⁰⁵.

Att vända sig direkt till personer med utvecklingsstörning, för att fånga deras kunskap om livet, är vad Berith Cech gör i forskningscirklar, där personer med utvecklingsstörning delar sina erfarenheter. De söker kunskap tillsammans och förändrar på så sätt sin och andras vardagsverklighet – och därmed sin livskvalitet.¹⁰⁶ Andra forskare som anser att endast personen själv kan bedöma sin egen livssituation är, enligt Cech, Goode, Kajandi och Edgerton. Som exempel kan nämnas att Goode har utarbetat bedömningsformulär som de utvecklingsstörda själva kan fylla i. Bedömningarna skall sedan kunna användas av politiker och omsorgsgivare som underlag för att kunna erbjuda ett gott liv. Edgerton ser de sociala villkoren som betydelsefulla för att förstå de utvecklingsstördas livsvillkor.¹⁰⁷

Också som redskap betraktat

Att ta reda på och söka kunskap om vem den andre är har stor betydelse i all den stund det finns personer inom den

¹⁰⁴ Stefansson, I. 2002

¹⁰⁵ Cöster, H. 2003

¹⁰⁶ Cech Nyqvist, B. 2001

¹⁰⁷ Cech Nyqvist, B. i Blomdahl, Frej, G.& Eriksson, B.1998

sociala omsorgen som lever ”som tomma blad” med sin historia inlåst i landstingens arkiv. I och med att de stora institutionerna för personer med utvecklingsstörning tömdes från mitten av 80-talet och människor flyttade ut i samhället lämnades den nedtecknade historien via journaler till landstingsarkivarierna att tas om hand. Jag vet inte riktigt vad tanken bakom detta förfarande var, kanske ville man skaka av sig den otäcka historien om människors förnedring som var nedtecknad. Nu började nya tider. Hur många som på detta sätt lever okända ute i samhället vet jag inte. Mörkertalet är troligtvis stort och jag kan bara relatera till de människor jag känner till i min närhet. Denna problematik blev synlig för mig i och med ett handledningsuppdrag inom daglig verksamhet. Personalen visste inte vad de skulle göra för att hjälpa och förstå en kvinna, Karin, som tillbringade sina dagar avskärmad från världen, liggande på en seccosäck med en filt över sig. De stunder hon var ”vaken” uppträdde hon med ett mycket ”stört beteende” som gjorde att hon inte kunde tas med ut i samhället. Hon kunde inte vara delaktig i samhällsgemenskapen. Personalen berördes starkt av hennes öde.

Hjälpen till personalen kom att innebära att hjälpa dem *att hjälpa nästan att språksätta livet*. Vi kallade projektet *Orden för din historia*. Detta kom att bli ett projekt inom Den retsammas skolbänken¹⁰⁸ där vi, med gode mannens tillstånd kunde få möjlighet att ta del av de inlåsta journalerna. Barnpsykiater Rolf Karlsson¹⁰⁹ deltog genom att med sin läkarkompetens vara behjälplig med att tolka de i jour-

¹⁰⁸Den retsammas skolbänken, projekt inom Cfl (Centrum för flexibelt lärande i Söderhamns Kommun) där praktiker analyseras utifrån frågeställningar om till vad, och hur, människor vill använda sin utbildningstid när de har möjlighet att bestämma själva.

¹⁰⁹Rolf Karlssons arbeten går att läsa om på www.barnpsyk.com

nalerna svårtydda skrivningarna och att förstå Karins livshistoria utifrån kunskapen om vad ett barn behöver för att utvecklas normalt. Personalen fick sedan ta del av Karins livshistoria i syfte att lära känna henne bättre. De kunde nu återberätta hennes livshistoria för henne. Hon fick veta att de visste, att de såg och förstod. Hon blev någon – ett subjekt.

När, med mycket psykiskt ansträngande insatser från personalens sida, livet som det varit började gestalta sig för Karin och personalen, började livet här och nu förändras. Karin vaknade upp ur sin isolering. Hon vågade kontakta personalen, vågade vara nära, le, ta personalens hand, ta emot mat och sitta kvar efter måltiden vid matbordet. Beteendeavvikelserna avklingade allt mer, de som reducerade möjligheterna för Karin att vara ute i världen eller samhällsgemenskapen. Med den psykiska ansträngningen menar jag att sätta ord på livet. Att berätta för Karin så att hon fick veta att någon visste.

Teorikonstruktion

Karin blev bekräftad genom att någon, hennes nästa, hörde hennes rop om att vilja förstå sitt liv och denne någon svarade an till detta genom att ge henne orden för hennes historia. Här använde personalen sina **livsförståelsekompetenser**¹¹⁰.

Möjligheten till en livsförståelse där, enligt Cöster, språk, ömsesidighet och ansvarighet är de kompetenser som möjliggör detta – de är våra *livsförståelsekompetenser*. Karin

¹¹⁰ Stefansson, I, 2004, Seminarieanteckningar 8 oktober 2004, från forskarkursen Den sociala omsorgens etik, 5p. Karlstads universitet.

saknar dessa eller delar av dessa och därför behöver hon omsorg. Omsorgen ersätter de saknade kompetenserna. Den livsförståelse hon inte har, som hon kämpar för att få, skall hon erhålla genom omsorgens människor. De skall för henne finnas för att;

1. med *språkets* hjälp förklara livet här och nu samt där och då, så att hon kan förstå livet allt bättre
2. med *ömsesidighetens* hjälp, sin närhet och sin medmänsklighet finnas vid hennes sida, vara nästan som ser, hör och förstår, det vill säga bekräftar hennes varande i vår gemensamma värld.
3. *Svara an* till hennes rop eller behov; att med sin egen livsförståelse förstå vad det är hon i egenskap av min nästa behöver.

Utgångspunkten för detta resonemang är, enligt Cöster, att omsorg har med sorg att göra. Heideggers filosofi uttrycker detta tydligt. Sorgen kommer sig av en saknad av livets ofrånkomligheter – (en paradox) som just är **språket, ömsesidigheten och ansvaret**. Medvetenheten om att det som ofrånkomligt hör till livet kan saknas gör oss medvetna om döden. Heidegger har enligt Cöster myntat uttrycket *Ett liv till döds*. Då omsorgen måste hålla vid liv ofrånkomlighetens tre komponenter uppstår frågan hur den sociala omsorgen, som skall hantera sorgen, skall hanteras?¹¹¹

Kan begreppet symmetriskt möte konkretiserat till en bild av en snöflinga, en fraktal eller en annan symmetrisk figur tjäna ett syfte som idealbild att samlas runt för att ”checka av” gentemot i den sociala omsorgens samtliga nivåstrukturer? Då begreppet har en naturvetenskaplig grund torde det bli igenkännbart även hos aktörer i de högre strukturerna där ekonomiska ställningstaganden är viktiga ingredien-

¹¹¹ Ibid

ser i att bedriva omsorg. Vi glider då över från förståelseinnehåll till förklaringsinnehåll men med samma grundbegrepp att relatera till.

Om att sätta teorier till livet utifrån vardagsverkligheten diskuterar Schütz enligt följande:

För att kunna analysera samhällsvetenskapernas specifika tankeobjekt måste vi närmare bestämma några av de vardagliga konstruktioner som människor använder i sitt liv. Det är på de senare som de förra bygger.¹¹²

Symmetriskt möte som tankeobjekt betraktat förutsätter enligt detta resonemang vardagliga konstruktioner som människor använder i sitt liv. Vilka de skulle kunna vara inom social omsorg blir då en viktig fråga att definiera inför en teoribildning kring symmetriska möten. I skrivande stund stöter jag på tankar i Svenska Dagbladets understreckare¹¹³ som ter sig intressanta i sammanhanget: Bland Joakim Molanders betraktelser utifrån den nyutkomna antologin sammanställd av Henrik Ahlenius, *Vad är moraliskt rätt?* finns hänvisningar till Elisabeth Anscombe, representant för omsorgens etik, ett slags dygdetik, pläderande för just att vi skall använda oss av att beskriva situationer med vanliga ord istället för att hänvisa till någon princip om rätt eller fel:

Om någon handlar egoistiskt, arrogant eller feigt bör man alltså beskriva situationen just med sådana ord, och inte försöka härleda handlandet till någon princip om vad som är moraliskt fel i beteendet i fråga. Beskrivningen själv är i sådana fall alldeles tillräcklig för den moraliska bedömningen. Ja, i själva verket kan man till och med säga att den moraliska bedömningen görs redan genom hur nå-

¹¹² Schütz, A. 2001, sidan 31

¹¹³ Joakim Molander, *Under strecket*, SvD: "Moralfilosofer ger motstridiga svar." 9 december 2004.

gons agerande beskrivs. Vi behöver alltså inte någon normativ teori utan bara en utvecklad moralisk begrepps-värld för att fälla moraliska omdömen. En begrepps-värld som, menar Anscombe och de dygdetiker som gått i hennes fotspår, vilar på redan existerande föreställningar om det dygdiga livet.

Ett annat sätt att teorikonstruera, och enligt min mening, intressantare än annat här anfört, är att byta ut symmetri mot dess synonym ömsesidighet och använda strukturen om livsförståelsekompetenserna ovan.

Avslutande tankar

Komplikationer och förvirring i kontrast till nyfikenhet och användbarhet är vad jag tänker om begreppet symmetriskt möte. Ett är dock säkert: det är inget ljummet begrepp, det uppmanar till eftertanke och det är bra eftersom det är makt det ytterst handlar om. Ett begrepp förankrat i naturvetenskap är svårt att överföra till en human- eller existensvetenskaplig tradition eftersom vetenskap endera handlar om att förstå **eller** att förklara. Å andra sidan är det viktigt med nya begrepp i en ny tradition. Förtjänsten av att använda ett nytt begrepp, eller ett teoretiskt begrepp, kan vara som Schütz, enligt Anita Kilström¹¹⁴, diskuterar: En tolkning av vardagslivet borde beakta vissa metodologiska krav. Ett var att för att undvika att fångas av det värdesystem som forskaren studerar bör denne växla från en naturlig till en teoretisk attityd. Man skall alltså lämna den kontextbundna, intersubjektiva tolkningen för en mer självsvaldigt abstraherad terminologi.

Om begreppet skall betraktas som utmanande eller försvårande som redskap betraktat har jag alltså inte funnit klarhet i ännu.

¹¹⁴ von Wright, 2000, sidan 34

Dock, att sträva efter att få till stånd symmetriska möten - eller uttryckt med andra namn: ömsesidighet, dialogiskt förhållningssätt, mellanmänniskt möte, Jag-Du-relation eller syskonskap, inom social omsorg borde te sig lika självklart och uppfordrande som citatet om ansvar nedan uttrycker:

Ett barn har gripit tag i din hand, du tar ansvar för denna beröring.¹¹⁵

¹¹⁵ Buber, 1993, sidan 54

Referenser

Arendt, H. 1998: *Människans villkor. Vita activa*. Uddevalla: Daidalos.

Atterstam, I. 2004: ADHD-forskning förstördes efter fleråriga strider. *Svenska Dagbladet nr 128, 12 maj 2004, sidan 9*.

Blomdahl Frej, G. & Eriksson, B. (red.). 1998: *Social omsorg och socialpedagogik, filosofi, teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.

Buber, M. 1990: *Det mellanmännsliga*. Falun: Dualis.

Buber, M. 1993: *Dialogens väsen. Traktat om det dialogiska livet*. Falun: Dualis

Buber, M. 1993: *Om uppfostran*. Falun: Dualis.

Cech, Nyqvist, B. 2001: *Pedagogik på social omsorgsgrund för personer med utvecklingsstörning*. Karlstad University studies 2001:4.

Cech, Nyqvist, B. 1998: Vardagsverklighet och livskvalitet relaterat till socialt omsorgsarbete. I: Blomdahl Frej, G & Eriksson, B. (red). 1998: *Social omsorg och socialpedagogik, filosofi, teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.

Cöster, H. 2003: *Att kunna tala allvar med sig själv – utkast till välfärdsskyddets etik och värdegrund*. Karlstad University studies 2003:10.

de Beauvoir, S. 1992: *För en tvetydighetens moral*. Uddevalla: Daidalos.

Egidius, H. 1995: *Termlexikon i psykologi, pedagogik och psykoterapi*. Lund: Studentlitteratur.

Ericsson, Kent. 1995: *Ny vardag och Nya livsvillkor. Efter avveckling av vårdhem för utvecklingsstörda*. Mariestad: Landstinget Skaraborg.

Grünewald, K. 2005: Grymhetens ideologi fanns även hos. *Intra. Om flerhandikapp och inlärnings-svårigheter i kultur och samhälle. Nummer 1, 2005.*

Hedin, C. & Lahdenperä, P. 2003: *Värdegrund och samhällsutveckling*. Göteborg: HLS förlag (Högskoleförlaget vid Lärarhögskolan i Stockholm)

Hedin, Christer. 2004. *Föreläsning 17 april, i forskarutbildningskurs. Filosofisk etik och social omsorg, 5 poäng*. Lärarhögskolan Stockholm.

HSFR:s etikkommitté. 1994: *ETIK - forskningsetiska principer för humaniora och samhällsvetenskap*. Uppsala: Ord & Form.

Kärfve, E. 2001: *Hjärnspöken Damp och hotet mot folkhälsan*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.

Larsson, H. 1920: *Intuition. Några ord om diktning och vetenskap*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Lévinas, E. 1993: *Etik och oändlighet. Samtal med Philippe Nemo*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB.

Liedman, S-E. 2003: *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper*. Bonnierpocket. Andra tryckningen. Viborg: Albert Bonniers Förlag.

Linde, G. (red.). 2001: *Värdegrund och svensk etnicitet*. Lund: Studentlitteratur.

Linde, G. 2001: Om texter i etikens fält. Läroplaner i den svenska skolan. I: Linde, G. (red.). 2001: *Värdegrund och svensk etnicitet*. Lund: Studentlitteratur.

Løgstrup, K. E. 1994: *Det etiska kravet*. Uddevalla. Daidalos.

Molander, J. 2004: Moralfilosofier ger motstridiga svar. Under strecket. *Svenska Dagbladet*, 9 december 2004.

Nationalencyklopedins uppslagsverk. 1994: Höganäs: Bra Böcker AB.

Nordisk familjebok. 1933: Adertonde bandet. Stockholm: Aktiebolaget Familjebokens Förlag.

Palmær, C. 2001: Lär vi oss något i skolan? *Ordfront Magasin*, nummer 5, 2001

Penton, H., Skog, B-M. 1995. *Godmanskap och förvaltar-skap för personer som omfattas av Lagen om stöd och service för vissa funktionshindrade (LSS)*. Halmstad. Conator Förlag & Utbildning AB.

Rawls, J.1999: *En teori om rättvisa*. Uddevalla: Daidalos.

Ricoeur P.,1993: *Från text till handling. En antologi om hermeneutik redigerad av Peter Kemp och Bengt Kristens-*

son. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposium AB.

Rolf, B. 1995. *Profession tradition och tyst kunskap*. Lund: Nya Doxa.

Ruin, H. 1992: Frukta vårt stora hopp. Hans-Georg Gadamer, tysk filosofis ålderman, poängterar ovissheten. *Dagens Nyheter, artikelserie den 12 juli 1992*.

Ruin, H. 2002: Utforskare av det främmande. Den tyske filosofen Hans-Georg Gadamer är död. *Dagens nyheter den 16 mars 2002*.

Sartre, J-P. 2004: *Existentialismen är en humanism*. Danmark: Albert Bonniers Förlag. (Delfinserien)

Schopler, E., Reichler, R. J., Bashford, Lansing, M. D., Marcus. 1992: *PEP-R, svensk version*. Borås: Natur och Kultur.

Schütz, A. 2001: *Den sociala världens fenomenologi*. Göteborg: Daidalos.

SFS 1944:477 *Lag om undervisning och vård av bildbara sinnesslöa*.

SFS 1954:483 *Lag om undervisning och vård av vissa psykiskt efterblivna*.

SFS 1967:940 *Lag angående omsorger om vissa psykiskt utvecklingsstörda*.

SFS 1980:620 *Socialtjänstlag*.

SFS 1985:568 *Lagen om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda m fl.*

SFS 1993: 387 *Lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade.*

SFS 1993: 389 *Lagen om assistansersättning.*

Stefansson, I. 1996: *Sammandrag av observationer och intervjuer utförda 1996 under pedagogikstudier vid Uppsala universitet.* Opublicerat material.

Stefansson, I. 1997: *När barn tillåts göra vad de vill. Analys av ett arbetssätt i särskolan. C-uppsats nr 1997:24.* Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet.

Stefansson, I. 1999: *Den retsamma skolbänken. Analys av bilder, ritade av barn i särskolan, där arbetssättet tillåter dem att göra vad de vill. D-uppsats nr 1999:9.* Pedagogiska institutionen, Uppsala universitet.

Stefansson, I. 2002: *Etiska torg i daglig verksamhet.* Söderhamns kommun: CFL, Centrum för flexibelt lärande.

Stefansson, I. 2004: Seminarieanteckningar oktober 2004 från forskarkursen *Den sociala omsorgens etik, 5p* Karlstads universitet.

Stefansson, I. *Den retsamma skolbänken.* Pågående projekt inom Cfl, Centrum för flexibelt lärande i Söderhamns kommun. Publicering ännu ej slutförd.

Stefansson, I. Seminarieanteckningar, 26 mars 2004, från forskarkursen *Den sociala omsorgens etik, 5p* Karlstads universitet.

Stefansson, I. Seminarieanteckningar, 5 mars 2004, från forskarkursen *Den sociala omsorgens etik*, 5p. Karlstads universitet.

Stensmo, Christer. 1994: *Pedagogisk filosofi*. Lund: Studentlitteratur.

Tännsjö, Torbjörn. 2000: *Grundbok i normativ etik*. Falun: Thales.

Westring - Nordh, Marianne. 2002: *Flexibilitet i liv och tid Rapport 1 från ett pågående avhandlingsarbete kring Arbetstidsmodellen FIA*. Söderhamns kommun: FoU-Centrum Söderhamn.

von Wright, M. 2000: *Vad eller Vem?* Göteborg: Daidalos

Ur följande böcker har kunskap om Teacchmodellen hämtats:

Beckman, V., Kärnevik, M., Schaumann, H. 1994: *Gång på gång. Pedagogik vid autism*. Stockholm: Natur och Kultur.

Gillberg, C. Och Nordin V. 1994: *Autism och autismliknande tillstånd - en översikt*. Stockholm: Riksföreningen Autism.

Mesiboy, G. 1993: *TEACCH-modellen – ett allsidigt program för att hjälpa personer med autism och deras familjer*. Stockholm: Riksföreningen Autism.

Schopler, E, Lansing, M.D. och Walters, L. 1994: *Undervisningsaktiviteter för barn med autism*. Stockholm: Natur och Kultur.

Schopler, E., Reichler, R. J., Lansing, M. D. 1993: *Lära barn med autism. Strategier för föräldrar och professionella*. Stockholm: Natur och Kultur.

www.autism.se

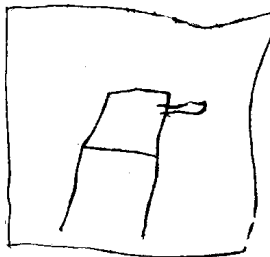
www.barnpsyk.com Här kan man läsa om barnpsykiater Rolf Karlssons erfarenheter från mor– barn-terapi.

www.skinfaxe.se Här finns att läsa om olika omsorgstraditioner.

”För många år sedan bad jag en åttaårig skolpojke att rita något viktigt från veckan som gått och fick i min hand bilden av skolbänken som retas och räcker ut tungan.”

Ingalill Stefansson arbetar som forskningslärare inom särvtux vid CFL, Centrum för flexibelt lärande, i Söderhamns kommun.

Den retsamma skolbänken är namnet på ett projekt inom CFL där lärandepraktiker analyseras och metoder utvecklas. Att man lär sig på andra arenor än där retsamma skolbänkar finns kan man läsa om i Ingalill Stefanssons *Med den andres liv i min hand*, som är projektets andra rapport.

Centrum för flexibelt lärande, Södra Järnvägsgatan 7, 826 50 Söderhamn